

تحلیل تطبیقی نقش نفقه در تضمین امنیت اقتصادی خانواده با توجه به تحولات اجتماعی-فرهنگی در نظام‌های حقوقی ایران، لبنان و مصر

۱. پرویز رضایی: دانشجوی دکتری، گروه حقوق خصوصی، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران

۲. فاطمه امیری: گروه حقوق و علوم قضایی، واحد شهید رئیسه‌ای، دانشگاه آزاد اسلامی، دلواری، ایران

۳. غلامرضا جعفری نیا: گروه جامعه‌شناسی، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: Fatemeh.amiri.9977@iau.ir

چکیده

هدف این پژوهش تحلیل تطبیقی نقش نهاد نفقه در تضمین امنیت اقتصادی خانواده با توجه به تحولات اجتماعی-فرهنگی در نظام‌های حقوقی ایران، لبنان و مصر است تا میزان کارآمدی این نهاد و چالش‌های اجرایی آن در شرایط اجتماعی معاصر بررسی شود. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی بوده و داده‌ها از طریق مطالعه کتابخانه‌ای، بررسی منابع فقهی و حقوقی، قوانین موضوعه و مقالات علمی گردآوری شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اگرچه مبانی فقهی مشترک در این سه کشور، نفقه را به عنوان تعهد مالی شوهر برای تأمین هزینه‌های زندگی همسر تثبیت کرده است، اما تفاوت در ساختارهای حقوقی، سازوکارهای اجرایی و میزان انطباق قوانین با تحولات اجتماعی، بر کارآمدی عملی این نهاد تأثیر گذاشته است. در ایران وجود ضمانت اجرای کیفری برای ترک اتفاق، در لبنان ساختار طایفه‌ای دادگاه‌های مذهبی و در مصر اصلاحات قانونی در حوزه احوال شخصیه هر یک به گونه‌ای بر نحوه اجرای این نهاد اثرگذار بوده‌اند. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که نهاد نفقه همچنان ظرفیت مهمی برای تضمین امنیت اقتصادی خانواده دارد، اما تحقق کارآمدی کامل آن مستلزم تقویت ضمانت اجرای حقوقی، اصلاح معیارهای تعیین نفقه و هماهنگ‌سازی مقررات با تحولات اجتماعی و اقتصادی معاصر است.

کلیدواژگان: نفقه، امنیت اقتصادی خانواده، حقوق تطبیقی، تحولات اجتماعی، نظام‌های حقوقی اسلامی

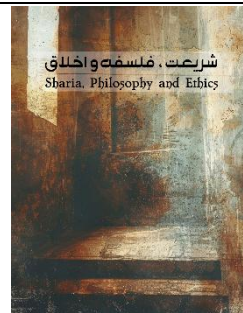
شیوه استناددهی: رضایی، پرویز، امیری، فاطمه، و جعفری نیا، غلامرضا. (۱۴۰۴). تحلیل تطبیقی نقش نفقه در تضمین امنیت اقتصادی خانواده با توجه به تحولات اجتماعی-فرهنگی در نظام‌های حقوقی ایران، لبنان و مصر. شریعت، فلسفه و اخلاق، ۳(۵)، ۲۴-۱.

تاریخ ارسال: ۵ فروردین ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۱۱ آذر ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۸ آذر ۱۴۰۴

تاریخ چاپ: ۱ دی ۱۴۰۴

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

A Comparative Analysis of the Role of Maintenance in Ensuring the Economic Security of the Family in Light of Sociocultural Developments in the Legal Systems of Iran, Lebanon, and Egypt

1. Parviz Rezaei: PhD Candidate, Private Law, Bu.C., Islamic Azad University, Bushehr, Iran
2. Faemeh Amiri*: Department of Law and Judicial Sciences, Shahid Rais Ali Delvari Branch, Islamic Azad University, Delvar, Iran
3. Gholamreza Jafarinia: Department of Sociology, Bu.C., Islamic Azad University, Bushehr, Iran

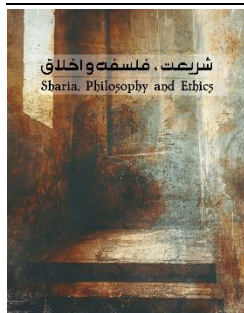
*Corresponding Author's Email: Fatemeh.amiri.9977@iau.ir

Abstract

The present study aims to comparatively analyze the role of the institution of maintenance in ensuring the economic security of the family in light of sociocultural developments in the legal systems of Iran, Lebanon, and Egypt. It seeks to assess the effectiveness of this legal institution and identify the challenges associated with its enforcement under contemporary social conditions. This study employs a descriptive-analytical method with a comparative approach. The data were collected through library research and an examination of jurisprudential and legal sources, statutory laws, and scholarly articles. The findings indicate that although the shared jurisprudential foundations of the three countries establish maintenance as the husband's financial obligation to provide for his wife's living expenses, differences in legal structures, enforcement mechanisms, and the degree to which legislation has adapted to social transformations have affected the practical effectiveness of this institution. In Iran, the existence of criminal sanctions for failure to provide maintenance; in Lebanon, the confessional structure of religious courts; and in Egypt, legislative reforms in the field of personal status law have each influenced the manner in which this institution is enforced. The study concludes that the institution of maintenance continues to possess significant potential for safeguarding the economic security of the family. However, its full effectiveness requires stronger legal enforcement mechanisms, the revision of the criteria used to determine the amount of maintenance, and the harmonization of relevant regulations with contemporary social and economic developments.

Keywords: *Maintenance, family economic security, comparative law, social developments, Islamic legal systems*

How to cite: Rezaei, P., Amiri, F., & Jafarinia, G. (2025). A Comparative Analysis of the Role of Maintenance in Ensuring the Economic Security of the Family in Light of Sociocultural Developments in the Legal Systems of Iran, Lebanon, and Egypt. *Sharia, Philosophy and Ethics*, 3(5), 1-24.

Submit Date: 25 March 2025

Revise Date: 02 December 2025

Accept Date: 09 December 2025

Publish Date: 22 December 2025

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

Maintenance constitutes one of the most significant institutions of family law in legal systems influenced by Islamic jurisprudence, because it performs a central role in meeting the basic material needs of family members and in reducing the economic vulnerability that may arise from unequal access to financial resources within marriage. In the legal systems of Iran, Lebanon, and Egypt, maintenance is generally conceived as a financial obligation imposed on the husband for the provision of the wife's ordinary living expenses, including housing, food, clothing, medical care, and other needs consistent with her social status and the family's circumstances. Although this institution is grounded in shared jurisprudential principles, its practical operation is shaped by the distinct legal, judicial, religious, and social structures of each country. The contemporary importance of maintenance extends beyond its traditional characterization as a private financial duty between spouses. It may also be analyzed as a legal mechanism for preserving family stability, protecting economically vulnerable spouses, and ensuring a minimum level of economic security within the household (1). Economic security, in this context, refers to the capacity of individuals and families to maintain access to sufficient financial resources, meet essential living expenses, and withstand economic risks without experiencing severe deprivation or instability (2, 9). Recent sociocultural transformations, including women's increasing educational attainment, expanding participation in the labor market, urbanization, rising living costs, and changing gender roles, have nevertheless raised important questions about the continuing effectiveness of traditional maintenance rules. These developments have altered the economic organization of families and have encouraged a reconsideration of how financial responsibilities should be allocated between spouses. Accordingly, this study comparatively examines the role of maintenance in safeguarding family economic security in Iran, Lebanon, and Egypt, with particular attention to the extent to which the relevant legal rules have adapted to contemporary social and cultural developments.

The theoretical framework of the study combines functionalist approaches to family law, distributive justice, economic security theory, and sociological analyses of legal change. From a functionalist perspective, legal institutions should be evaluated according to their contribution to the stability, continuity, and effective operation of the family. Maintenance can therefore be regarded as a mechanism that distributes economic responsibilities within marriage and protects family members against material deprivation (1). From the perspective of distributive justice, maintenance serves to correct economic inequalities that may arise when one spouse sacrifices employment opportunities or earning capacity in order to perform unpaid domestic and caregiving responsibilities. In such circumstances, maintenance may operate as a compensatory mechanism that prevents the economically weaker spouse from bearing a disproportionate share of the financial consequences of marriage or marital breakdown (3, 10). Contemporary family-law scholarship also emphasizes that financial obligations between spouses are not socially neutral, because they are closely connected to cultural expectations, gender norms, labor-market participation, and the social organization of care work (4, 11). Within Islamic jurisprudence, maintenance has traditionally been justified by the husband's economic responsibility in the marital relationship, while the wife's entitlement has often been linked to the validity and continuation of the marriage and, in some interpretations, to marital obedience and the absence of disobedience (13, 18). However, modern legal scholarship increasingly treats maintenance not merely as a personal debt or marital obligation, but also as an element of a broader system of social and economic protection within the family (14, 17). This broader interpretation makes it possible to assess whether current legal rules meaningfully protect family economic security under changing social conditions.

This research employed a descriptive-analytical method with a comparative legal approach. The study was library-based, and the required data were collected through the examination of statutory laws, personal-status legislation, judicial procedures, jurisprudential texts, academic books, scholarly articles, previous research,

and relevant legal analyses concerning maintenance in Iran, Lebanon, and Egypt. The principal legal sources included the Iranian Civil Code and Family Protection legislation, the religious and personal-status frameworks governing family relations in Lebanon, and Egyptian personal-status laws influenced primarily by Hanafi jurisprudence. The analysis proceeded in several stages. First, the jurisprudential and legal foundations of maintenance were identified in order to clarify its legal nature, scope, beneficiaries, and underlying social purpose. Second, the criteria used for determining the amount of maintenance, the competent adjudicative authorities, and the available civil and criminal enforcement mechanisms were examined in each legal system. Third, the study applied qualitative content analysis to classify the principal legal themes, including the husband's financial obligation, the wife's entitlement, the definition of ordinary needs, the relationship between maintenance and marital conduct, and the legal consequences of non-payment. Finally, comparative analysis was used to identify similarities and differences among the three countries and to evaluate the effectiveness of their respective legal arrangements in promoting family economic security. Particular attention was given to the gap between formal legal recognition and practical enforceability, because the existence of a statutory right does not necessarily guarantee effective access to financial support. Previous comparative research indicates that enforcement guarantees, access to courts, evidentiary requirements, and judicial discretion significantly influence the actual value of maintenance rights (12, 15, 22). The analytical framework therefore treated legal effectiveness as a combination of substantive entitlement, procedural accessibility, enforceability, and adaptability to social change.

The findings demonstrate that Iran, Lebanon, and Egypt share a common jurisprudential understanding of maintenance as a financial responsibility primarily imposed on the husband, but they differ substantially in legal structure, adjudicative organization, and enforcement. In Iran, maintenance is expressly recognized in the Civil Code, particularly in relation to permanent marriage, and its scope includes the wife's ordinary and socially appropriate needs. Iranian law provides both civil remedies and criminal sanctions for non-payment, making the criminalization of abandonment of maintenance a significant feature of the system (5, 30). These guarantees strengthen the formal protection of women's economic rights, although judicial practice reveals difficulties in determining the amount of maintenance, proving the husband's actual income, and enforcing monetary judgments (6, 26). In Lebanon, the regulation of maintenance is shaped by the country's confessional legal order, under which different religious communities possess their own personal-status rules and courts. This structure allows religious courts considerable flexibility in assessing the husband's financial capacity and the wife's needs, but it also produces differences in interpretation and enforcement across communities (7, 22). The resulting legal pluralism may facilitate individualized decision-making while simultaneously undermining uniformity and equal protection. In Egypt, maintenance is regulated through personal-status laws rooted largely in Hanafi jurisprudence. Legislative reforms have sought to improve women's access to financial rights, accelerate maintenance proceedings, and strengthen enforcement mechanisms, although difficulties in collection and implementation remain (8, 30). Thus, Iran has comparatively stronger formal sanctions, Lebanon demonstrates greater institutional and confessional diversity, and Egypt reflects an ongoing process of statutory reform aimed at improving practical access to maintenance.

The comparative analysis further indicates that the contemporary effectiveness of maintenance is strongly influenced by sociocultural and economic transformations. The traditional model underlying maintenance rules assumed a family structure in which the husband acted as the principal breadwinner and the wife remained economically dependent because of her domestic and caregiving responsibilities. However, women's increased participation in education and paid employment has complicated this model and has generated new debates concerning the allocation of family expenses. Greater female employment may reduce complete financial dependence, but it does not necessarily eliminate women's economic vulnerability, particularly where they continue to perform disproportionate unpaid care work, experience lower earnings, or face economic

disadvantage following marital conflict or divorce (21, 23). Comparative research shows that maintenance remains an important instrument for reducing poverty and supporting the economically weaker spouse, even in societies where women's labor-market participation has increased (20, 29). The main challenge is therefore not whether maintenance should continue to exist, but how its legal function should be redefined so that it remains compatible with contemporary family structures. In Iran, legal and jurisprudential debates increasingly address the need to interpret maintenance in light of inflation, changing standards of living, and women's economic participation. In Lebanon, the adaptability of religious courts may allow decisions to reflect family circumstances, but fragmented rules may generate unequal outcomes. In Egypt, statutory reforms reveal an effort to reconcile traditional jurisprudential principles with the need for more accessible and efficient financial protection. Across all three systems, the study identifies common weaknesses, including delays in adjudication, difficulties in proving income and assets, inconsistent criteria for determining maintenance, and inadequate enforcement of judgments. These problems indicate that the effectiveness of maintenance depends not only on doctrinal recognition, but also on procedural speed, institutional coordination, economic realism, and the capacity of legal systems to respond to changing family life.

In conclusion, maintenance continues to possess substantial legal and social capacity to protect family economic security in Iran, Lebanon, and Egypt, but its effectiveness varies according to each country's legal structure, enforcement mechanisms, judicial organization, and responsiveness to social transformation. The comparative findings show that shared Islamic jurisprudential foundations have produced a common recognition of the husband's financial responsibility, yet the practical protection afforded to women differs because of variations in codification, religious jurisdiction, procedural accessibility, and enforcement. Iran benefits from relatively strong civil and criminal guarantees, but implementation may be weakened by lengthy proceedings, evidentiary difficulties, and problems in collecting awarded amounts. Lebanon's confessional system allows flexible and context-sensitive adjudication, but it may also lead to fragmented standards and unequal outcomes among religious communities. Egypt has introduced important personal-status reforms, although the effective collection of maintenance remains a continuing challenge. The future viability of maintenance as an instrument of family economic security therefore requires reforms that preserve its protective foundations while adapting its operation to contemporary economic and social realities. More precise criteria should be developed for determining maintenance on the basis of actual living costs, inflation, the family's previous standard of living, and the genuine financial capacity of the responsible spouse. Judicial proceedings should be accelerated, income and asset disclosure mechanisms should be strengthened, and effective methods of enforcing judgments should be established. Support funds or interim payment systems could also prevent women and children from experiencing severe economic hardship while claims are pending. Finally, legal interpretation should acknowledge changing gender roles without weakening protection for economically vulnerable family members. Through these reforms, maintenance can continue to function not merely as a traditional marital obligation, but as a modern legal mechanism for promoting fairness, stability, and economic security within the family.

نهاد نفقه یکی از مهم‌ترین سازوکارهای حقوق خانواده در نظام‌های حقوقی متأثر از فقه اسلامی است که با هدف تأمین نیازهای مالی و معیشتی اعضای خانواده، به‌ویژه زن و فرزندان، شکل گرفته و در بسیاری از کشورها به‌عنوان ابزاری برای تضمین حداقلی از امنیت اقتصادی خانواده شناخته می‌شود. در حقوق ایران، لبنان و مصر که هر سه متأثر از فقه اسلامی و، در عین حال، دارای نظام‌های حقوقی مدرن و ساختارهای قانونی متفاوت هستند، نفقه نقشی کلیدی در تنظیم روابط مالی میان زوجین ایفا می‌کند. این نهاد، علاوه بر جنبه فقهی و حقوقی، کارکردهای اجتماعی و اقتصادی گسترده‌ای نیز دارد و می‌تواند به‌عنوان یکی از ابزارهای حفظ ثبات خانواده در برابر تحولات اجتماعی و فرهنگی مورد توجه قرار گیرد (1). در دهه‌های اخیر، تغییر الگوهای زندگی خانوادگی، افزایش مشارکت اقتصادی زنان، گسترش شهرنشینی و تحول در نقش‌های جنسیتی، پرسش‌های جدیدی را درباره کارآمدی سازوکارهای سنتی حمایت مالی در خانواده مطرح کرده است. در چنین شرایطی، مفهوم امنیت اقتصادی خانواده به یکی از محورهای مهم مطالعات حقوقی و اجتماعی تبدیل شده است و پژوهشگران تلاش کرده‌اند رابطه میان قواعد حقوق خانواده و ثبات اقتصادی خانواده را تحلیل کنند (2). در ادبیات حقوق تطبیقی نیز بررسی کارکرد نفقه به‌عنوان یک سازوکار حمایتی در نظام‌های مختلف حقوقی مورد توجه قرار گرفته است؛ زیرا این نهاد می‌تواند ابزار مهمی برای حمایت از اعضای آسیب‌پذیر خانواده باشد (3). از سوی دیگر، مطالعات جامعه‌شناختی حقوق خانواده نشان می‌دهد که قواعد حقوقی مربوط به تعهدات مالی در خانواده، ارتباط مستقیم با ساختارهای فرهنگی و اجتماعی هر جامعه دارند و در طول زمان دچار تحول می‌شوند (4). بر این اساس، بررسی تطبیقی نقش نفقه در نظام‌های حقوقی ایران، لبنان و مصر می‌تواند ابعاد مختلف کارکرد این نهاد را در تضمین امنیت اقتصادی خانواده روشن سازد.

نهاد نفقه در نظام‌های حقوقی مبتنی بر فقه اسلامی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین تعهدات مالی در روابط خانوادگی شناخته می‌شود که هدف اصلی آن تأمین نیازهای اساسی زندگی اعضای خانواده و جلوگیری از آسیب‌های اقتصادی ناشی از وابستگی مالی در چارچوب نهاد خانواده است. در حقوق ایران، این نهاد با الهام از فقه امامیه در قوانین مدنی و مقررات حمایتی خانواده مورد شناسایی قرار گرفته و ضمانت اجرای حقوقی و کیفری برای ترک انفاق پیش‌بینی شده است (5). با این حال، تحولات اجتماعی معاصر، از جمله افزایش اشتغال زنان، تغییر الگوهای اقتصادی خانواده و پیچیده‌تر شدن روابط مالی میان زوجین، چالش‌هایی را در تفسیر و اجرای مقررات مربوط به نفقه ایجاد کرده است. به‌ویژه در مواردی که زنان در فعالیت‌های اقتصادی مشارکت دارند یا خانواده‌ها با الگوهای جدیدی از تقسیم نقش‌های اقتصادی مواجه هستند، تعیین حدود و قلمرو تعهد نفقه و میزان آن با ابهاماتی روبه‌رو می‌شود (6). این مسئله تنها به نظام حقوقی ایران محدود نیست، بلکه در بسیاری از کشورهایی که قواعد حقوق خانواده آن‌ها متأثر از فقه اسلامی است نیز مشاهده می‌شود. برای نمونه، در حقوق لبنان، با وجود تنوع مذهبی و وجود محاکم مذهبی مختلف، مقررات نفقه تحت تأثیر سنت‌های فقهی متفاوت قرار دارد که گاه منجر به تفاوت در نحوه حمایت اقتصادی از خانواده می‌شود (7). در حقوق مصر نیز، با وجود اصلاحات قانونی در حوزه خانواده، همچنان چالش‌هایی در خصوص تعیین میزان نفقه، ضمانت اجرای آن و هماهنگی آن با تحولات اجتماعی مشاهده می‌شود (8). از منظر نظری نیز برخی پژوهشگران معتقدند که کارآمدی نهاد نفقه باید در چارچوب مفهوم امنیت اقتصادی مورد ارزیابی قرار گیرد؛ مفهومی که به توانایی افراد و خانواده‌ها برای حفظ ثبات اقتصادی و مقابله با مخاطرات مالی اشاره دارد (9). در همین راستا، مطالعات تطبیقی نشان می‌دهد که قواعد مربوط به پرداخت نفقه در نظام‌های حقوقی مختلف می‌تواند نقش مهمی در حمایت از اعضای آسیب‌پذیر خانواده ایفا کند، اما در صورت عدم انطباق با تحولات اجتماعی، ممکن است کارایی خود را از دست بدهد (10). بنابراین، مسئله اصلی این پژوهش آن است که نهاد نفقه در نظام‌های حقوقی ایران، لبنان و مصر تا چه اندازه توانسته است با تحولات اجتماعی و فرهنگی هماهنگ شود و چه نقشی در تضمین امنیت اقتصادی

خانواده در این نظام‌ها ایفا می‌کند. تحولات اجتماعی و اقتصادی معاصر موجب تغییر در ساختار خانواده و الگوهای روابط مالی میان زوجین شده است و، در نتیجه، بسیاری از نهادهای سنتی حقوق خانواده با چالش‌های جدیدی مواجه شده‌اند. نفقه، به عنوان یکی از مهم‌ترین سازوکارهای حمایت مالی در خانواده، نیازمند بررسی مجدد در پرتو این تحولات است. مطالعه تطبیقی این نهاد در نظام‌های حقوقی ایران، لبنان و مصر می‌تواند به شناسایی نقاط قوت و ضعف مقررات موجود و ارائه راهکارهایی برای افزایش کارآمدی آن در تضمین امنیت اقتصادی خانواده کمک کند. چنین پژوهشی همچنین می‌تواند به توسعه ادبیات حقوق تطبیقی در حوزه حقوق خانواده و ارتقای سیاست‌گذاری‌های حقوقی در این زمینه یاری رساند.

تحلیل نهاد نفقه در حقوق خانواده نیازمند بهره‌گیری از رویکردهای نظری مختلف در حوزه حقوق و علوم اجتماعی است. یکی از مهم‌ترین رویکردها در این زمینه، دیدگاه کارکردگرایانه در حقوق خانواده است که نهادهای حقوقی را بر اساس نقشی که در حفظ انسجام و ثبات خانواده ایفا می‌کنند، تحلیل می‌کند. بر اساس این دیدگاه، نفقه به عنوان سازوکاری برای توزیع مسئولیت‌های اقتصادی در خانواده عمل کرده و از طریق تضمین حداقل معیشت اعضای خانواده، به پایداری نهاد خانواده کمک می‌کند (1). در چارچوب این رویکرد، قواعد حقوقی مربوط به نفقه باید به گونه‌ای تنظیم شوند که بتوانند در برابر تغییرات اجتماعی، همچنان کارکرد حمایتی خود را حفظ کنند. از سوی دیگر، نظریه‌های معاصر حقوق خانواده بر پیوند میان قواعد حقوقی و مفهوم امنیت اقتصادی تأکید دارند. در این چارچوب، امنیت اقتصادی به معنای توانایی افراد برای حفظ سطحی قابل قبول از ثبات مالی و مصونیت در برابر مخاطرات اقتصادی تعریف می‌شود (2). بنابراین، نهادهایی مانند نفقه می‌توانند به عنوان ابزارهای حقوقی برای تقویت این امنیت در سطح خانواده مورد تحلیل قرار گیرند. برخی پژوهشگران نیز از منظر نظریه‌های عدالت توزیعی به بررسی نفقه پرداخته‌اند و آن را سازوکاری برای توزیع عادلانه منابع اقتصادی میان اعضای خانواده می‌دانند، به‌ویژه در شرایطی که یکی از زوجین به دلیل نقش‌های خانوادگی از مشارکت کامل در بازار کار بازمانده است (3). علاوه بر این، مطالعات جامعه‌شناختی حقوق خانواده نشان می‌دهد که قواعد مربوط به تعهدات مالی در خانواده همواره تحت تأثیر تحولات فرهنگی و اجتماعی قرار دارند و در پاسخ به تغییر نقش‌های جنسیتی و ساختارهای اقتصادی دچار تحول می‌شوند (11). در حقوق تطبیقی نیز بررسی نهاد نفقه نشان می‌دهد که کشورها، با توجه به شرایط اجتماعی و فرهنگی خود، سازوکارهای متفاوتی برای تعیین میزان نفقه و ضمانت اجرای آن اتخاذ کرده‌اند (12). در نتیجه، تحلیل نهاد نفقه در چارچوب این نظریه‌ها می‌تواند به درک بهتر نقش آن در تضمین امنیت اقتصادی خانواده و همچنین شناسایی چالش‌های حقوقی و اجتماعی مرتبط با آن کمک کند. نوآوری اصلی این پژوهش در تحلیل تطبیقی نقش نفقه در تضمین امنیت اقتصادی خانواده، با توجه به تحولات اجتماعی و فرهنگی در سه نظام حقوقی ایران، لبنان و مصر است. در حالی که بسیاری از مطالعات پیشین صرفاً به بررسی فقهی یا حقوقی نفقه در یک نظام حقوقی خاص پرداخته‌اند، این مقاله تلاش می‌کند با رویکردی تطبیقی و میان‌رشته‌ای، کارکرد اقتصادی نهاد نفقه را در بستر تحولات اجتماعی معاصر بررسی کند. این رویکرد امکان شناسایی شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود در مقررات نفقه و ارزیابی کارآمدی آن‌ها در حمایت اقتصادی از خانواده را فراهم می‌سازد. سؤال اصلی تحقیق بیان می‌کند که نهاد نفقه در نظام‌های حقوقی ایران، لبنان و مصر تا چه اندازه توانسته است در پرتو تحولات اجتماعی و فرهنگی معاصر، نقش مؤثری در تضمین امنیت اقتصادی خانواده ایفا کند؟

ادبیات و مبانی نظری و پیشنهاد تحقیق

ادبیات و مبانی نظری

نهاد نفقه در حقوق خانواده از جمله مهم‌ترین سازوکارهای حمایتی در نظام‌های حقوقی مبتنی بر فقه اسلامی و حتی در بسیاری از نظام‌های حقوقی مدرن به شمار می‌رود. این نهاد با هدف تأمین نیازهای اساسی زندگی اعضای خانواده و حفظ تعادل اقتصادی میان زوجین شکل گرفته و در طول تاریخ حقوق خانواده همواره یکی از ارکان اصلی حمایت مالی از زنان و فرزندان بوده است. در فقه اسلامی، نفقه به عنوان تعهدی مالی بر عهده زوج قرار می‌گیرد که شامل تأمین نیازهای ضروری مانند مسکن، خوراک، پوشاک و سایر نیازهای متعارف زندگی است و مبنای آن مسئولیت اقتصادی مرد در ساختار خانواده دانسته شده است (13). در حقوق موضوعه ایران نیز این نهاد با الهام از مبانی فقهی در قانون مدنی و قانون حمایت خانواده مورد پذیرش قرار گرفته و به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای حمایت اقتصادی از زوجه شناخته می‌شود (14). با این حال، در ادبیات حقوقی معاصر تلاش شده است مفهوم نفقه در چارچوب تحولات اجتماعی و اقتصادی جدید مورد بازخوانی قرار گیرد؛ زیرا تغییر نقش‌های اقتصادی زنان و افزایش مشارکت آنان در بازار کار موجب شده است که برخی از مبانی سنتی این نهاد مورد بازاندیشی قرار گیرد. در این راستا، برخی پژوهشگران بر این باورند که نفقه نه صرفاً یک تعهد مالی سنتی، بلکه بخشی از سازوکارهای حمایت اجتماعی در درون نهاد خانواده است که می‌تواند در حفظ ثبات اقتصادی خانواده نقش مؤثری ایفا کند (4). از سوی دیگر، مطالعات حقوق تطبیقی نشان می‌دهد که مفهوم نفقه یا حمایت مالی پس از طلاق در بسیاری از نظام‌های حقوقی جهان وجود دارد، هرچند شیوه‌های اجرای آن و مبانی نظری آن در کشورها متفاوت است (15). در این چارچوب، تحلیل تطبیقی نفقه در نظام‌های حقوقی مختلف می‌تواند به درک بهتر کارکرد این نهاد در تضمین امنیت اقتصادی کمک کند.

در ادبیات نظری حقوق خانواده، مفهوم امنیت اقتصادی خانواده به عنوان یکی از اهداف اساسی مقررات حمایتی مورد توجه قرار گرفته است. امنیت اقتصادی، به طور کلی، به توانایی افراد و خانواده‌ها برای حفظ ثبات مالی و مقابله با مخاطرات اقتصادی اشاره دارد و در حوزه خانواده به معنای وجود سازوکارهای حقوقی برای تأمین حداقل معیشت اعضای خانواده است (9). در همین راستا، برخی پژوهشگران شاخص‌های مختلفی برای سنجش امنیت اقتصادی ارائه کرده‌اند و معتقدند که وجود نهادهایی مانند نفقه می‌تواند نقش مهمی در کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی افراد در چارچوب خانواده ایفا کند (2). در نظام‌های حقوقی مبتنی بر فقه اسلامی، نفقه به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای تحقق این هدف در نظر گرفته می‌شود؛ زیرا با ایجاد تعهد قانونی برای تأمین نیازهای مالی خانواده، نوعی حمایت اقتصادی مستمر را فراهم می‌آورد (16). با این حال، تحولات اجتماعی و فرهنگی در جوامع معاصر، از جمله افزایش اشتغال زنان، تغییر ساختارهای خانوادگی و تحول در نقش‌های جنسیتی، موجب شده است که کارکردهای سنتی این نهاد با چالش‌هایی مواجه شود. در بسیاری از مطالعات تطبیقی نیز تأکید شده است که کارآمدی نهاد نفقه تا حد زیادی به نحوه تنظیم مقررات قانونی و ضمانت‌های اجرایی آن بستگی دارد (12). از این منظر، بررسی نقش نفقه در تضمین امنیت اقتصادی خانواده نیازمند تحلیل هم‌زمان مبانی فقهی، حقوقی و اجتماعی این نهاد است تا مشخص شود که تا چه اندازه توانسته است با تحولات معاصر هماهنگ شود.

از منظر دگرترین حقوقی، نظریه‌های مختلفی درباره ماهیت حقوقی نفقه مطرح شده است. برخی حقوقدانان نفقه را نوعی دین مالی می‌دانند که با تحقق شرایط قانونی بر ذمه زوج قرار می‌گیرد و قابل مطالبه در مراجع قضایی است (17). در مقابل، گروهی دیگر آن را نوعی تعهد قانونی ناشی از عقد نکاح تلقی می‌کنند که هدف آن ایجاد تعادل اقتصادی در روابط خانوادگی است. این اختلاف دیدگاه در تحلیل آثار حقوقی نفقه نیز تأثیرگذار است؛ زیرا اگر نفقه به عنوان دین مالی در نظر گرفته شود، قواعد عمومی دیون بر آن حاکم خواهد بود، در حالی که اگر به عنوان تعهد ناشی از

روابط خانوادگی تلقی شود، ممکن است قواعد خاص حقوق خانواده بر آن حاکم گردد. علاوه بر این، در فقه اسلامی، شرایطی مانند تمکین زوجه به عنوان یکی از مبانی استحقاق نفقه مورد توجه قرار گرفته و مفهوم نشوز نیز به عنوان یکی از عوامل سقوط آن مطرح شده است (18). در حقوق معاصر نیز این مفاهیم مورد بحث و بازنگری قرار گرفته‌اند و برخی پژوهشگران معتقدند که باید تفسیرهای جدیدی از این مفاهیم ارائه شود تا با شرایط اجتماعی جدید سازگار گردد (19). در سطح بین‌المللی نیز نظریه‌های حقوق خانواده بر نقش نهادهای حمایتی در ایجاد توازن اقتصادی میان زوجین تأکید دارند و معتقدند که قواعد مربوط به نفقه باید در راستای حمایت از طرف اقتصادی ضعیف‌تر در روابط خانوادگی تنظیم شود (3). از این منظر، نفقه نه تنها یک تعهد مالی، بلکه ابزاری برای تحقق عدالت اقتصادی در خانواده تلقی می‌شود.

در سال‌های اخیر، مطالعات تطبیقی درباره نفقه و حمایت مالی از همسر در نظام‌های حقوقی مختلف گسترش یافته است. این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که در بسیاری از کشورها، مقررات مربوط به نفقه در پاسخ به تحولات اجتماعی و فرهنگی دچار تغییر شده‌اند. به عنوان مثال، در برخی نظام‌های حقوقی غربی، مفهوم نفقه به تدریج به سمت حمایت مالی موقت برای توانمندسازی اقتصادی زنان پس از طلاق حرکت کرده است (20). همچنین، برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که پرداخت نفقه می‌تواند تأثیر قابل توجهی بر توانمندسازی اقتصادی زنان و کاهش نابرابری‌های مالی در خانواده داشته باشد (21). از سوی دیگر، مطالعات تطبیقی در کشورهای خاورمیانه نشان می‌دهد که چالش‌هایی مانند دشواری دسترسی زنان به عدالت، مشکلات اجرای احکام نفقه و تفاوت‌های مذهبی در مقررات خانواده می‌تواند بر کارآمدی این نهاد تأثیر بگذارد (22). در همین راستا، برخی پژوهشگران تأکید کرده‌اند که اصلاح و به‌روزرسانی مقررات نفقه باید با توجه به تحولات اجتماعی و نیازهای اقتصادی جدید خانواده‌ها انجام شود تا بتواند نقش مؤثرتری در حمایت اقتصادی از خانواده ایفا کند (23). در مجموع، ادبیات حقوقی نشان می‌دهد که نفقه، به عنوان یکی از نهادهای اساسی حقوق خانواده، ارتباطی مستقیم با مفاهیمی مانند عدالت اقتصادی، حمایت از اعضای آسیب‌پذیر خانواده و امنیت اقتصادی دارد و بررسی تطبیقی آن می‌تواند به فهم بهتر کارکردهای این نهاد در نظام‌های حقوقی مختلف کمک کند.

پیشینه پژوهش

پژوهش درباره نفقه و نقش آن در حمایت اقتصادی از خانواده، از دیرباز در ادبیات حقوق خانواده مورد توجه قرار گرفته است. با توجه به تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در جوامع مختلف، بررسی کارکردهای نفقه و تأثیر آن بر امنیت اقتصادی خانواده اهمیت بیشتری یافته است. در این میان، مطالعات داخلی و خارجی تلاش کرده‌اند ابعاد فقهی، حقوقی و اجتماعی نفقه و آثار آن بر ثبات اقتصادی خانواده و حقوق زنان را مورد تحلیل قرار دهند.

در میان پژوهش‌های داخلی، مطالعات متعددی به بررسی ابعاد مختلف نفقه پرداخته‌اند. زنگی‌آبادی و همکاران (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «پیامدهای اقتصادی جرم ترک انفاق زوجه با تأکید بر قانون حمایت خانواده» بیان کردند که ترک انفاق می‌تواند پیامدهایی همچون درخواست طلاق به دلیل عسر و حرج مالی، تحمیل هزینه‌های دادرسی، بروز تعارض با سایر بدهی‌های زوج و حتی اجبار زنان به اشتغال برای تأمین معاش را به دنبال داشته باشد که آثار اقتصادی آن در سطح خانواده و جامعه قابل مشاهده است (24). احمدی (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «اهمیت بررسی نفقه اقارب» بیان کرد که بسیاری از خانواده‌ها آگاهی کافی از تکلیف قانونی انفاق به والدین ندارند و در برخی مواد قانونی نیز ابهاماتی وجود دارد که می‌تواند حقوق والدین را تحت تأثیر قرار دهد (25). رنجبرزاده و ناصری‌پور (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «بررسی تطبیقی حقوق نفقه زن در حقوق ایران و لبنان» نشان دادند که هرچند اصول کلی نفقه در این دو نظام حقوقی مشابه است، اما در معیارهای تعیین و نحوه محاسبه آن تفاوت‌هایی وجود دارد که می‌تواند بر میزان حمایت اقتصادی از زنان تأثیر بگذارد (7). کلباسی (۲۰۲۳) در مقاله‌ای با عنوان «نفقه زوجه و جایگاه آن در تأمین

نیازهای مالی زنان» بیان کرد که با وجود جایگاه مهم نفقه در حمایت مالی از زنان، مشکلات اجرایی و حقوقی در اجرای آن موجب شده است که در برخی موارد امنیت اقتصادی زنان به طور کامل تأمین نشود (26). بصیری هریس (۲۰۲۳) در پژوهشی با عنوان «نفقه همسر و فرزندان و چالش‌های آن» تأکید کرد که نفقه شامل هزینه‌های اساسی زندگی، مانند مسکن، خوراک و درمان است و تعیین آن بر اساس استطاعت مالی مرد انجام می‌شود و می‌تواند به تأمین امنیت اقتصادی خانواده کمک کند (27). موسوی هاشمی و همکاران (۲۰۲۲) در پژوهشی با عنوان «بررسی تحول و تطور نهاد نفقه در فقه امامیه و نقش آن در سلامت و استحکام خانواده» نشان دادند که پرداخت منظم نفقه می‌تواند در کاهش تنش‌های خانوادگی و بهبود روابط میان زوجین نقش مؤثری داشته باشد (28). با وجود ارزش این مطالعات، بیشتر آن‌ها بر جنبه‌های فقهی یا حقوق داخلی نفقه تمرکز داشته‌اند و کمتر به تحلیل تطبیقی نقش آن در تضمین امنیت اقتصادی خانواده در چند نظام حقوقی و در بستر تحولات اجتماعی و فرهنگی پرداخته‌اند.

در سطح بین‌المللی نیز پژوهش‌های متعددی به بررسی ابعاد حقوقی و اجتماعی نفقه پرداخته‌اند. Benaoual (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «نفقه و متون قانونی تنظیم‌کننده آن: مطالعه تطبیقی» بیان کرد که در فقه اسلامی و حقوق خانواده الجزایر، پرداخت نفقه پس از عقد نکاح صحیح بر عهده شوهر است و میزان آن با توجه به توان مالی مرد و نیازهای زن تعیین می‌شود (Wayne, 15). Stevens (۲۰۲۲) در پژوهشی با عنوان «تحولات اخیر در قوانین نفقه: اثرات بر امنیت اقتصادی زنان» نشان دادند که اصلاح قوانین نفقه در برخی کشورها موجب بهبود وضعیت اقتصادی زنان پس از طلاق شده است، هرچند همچنان چالش‌هایی در تحقق برابری اقتصادی وجود دارد (Davis, 23). Yang (۲۰۲۲) در پژوهشی با عنوان «نفقه و امنیت اقتصادی در کشورهای اروپایی» بیان کردند که نفقه یکی از ابزارهای حمایتی مهم برای زنان پس از طلاق است، اما در تعیین میزان اجرای آن با مشکلات حقوقی مواجه هستند (Barnes, 20). Rodriguez (۲۰۲۲) در پژوهشی با عنوان «نفقه و حقوق زنان در طلاق‌های بین‌المللی» نشان دادند که در پرونده‌های طلاق فراملی، اجرای احکام نفقه با دشواری‌های جدی روبه‌رو است و نیاز به هماهنگی قوانین بین‌المللی احساس می‌شود (Hawkins, 29). Elliott (۲۰۲۱) در مقاله‌ای با عنوان «نفقه و تأثیر آن بر توانمندسازی اقتصادی زنان» بیان کردند که پرداخت نفقه می‌تواند نقش مهمی در کاهش فقر و تقویت استقلال اقتصادی زنان ایفا کند (21). همچنین، Barakat (۲۰۱۸) در گزارشی با عنوان «هزینه عدالت: ارزیابی دسترسی زنان به عدالت در لبنان، اردن، مصر و یمن» نشان داد که زنان در بسیاری از کشورهای منطقه با محدودیت‌های حقوقی، فرهنگی و اقتصادی در مطالبه حقوق مالی خود، از جمله نفقه، مواجه هستند (22). با وجود اهمیت این پژوهش‌ها، بیشتر آن‌ها به بررسی نفقه در یک نظام حقوقی خاص یا در چارچوب مسائل کلی حقوق زنان پرداخته‌اند و کمتر به تحلیل تطبیقی نقش نفقه در امنیت اقتصادی خانواده در کشورهای ایران، لبنان و مصر توجه داشته‌اند.

با بررسی پیشینه‌های داخلی و خارجی می‌توان دریافت که بیشتر پژوهش‌های انجام‌شده بر ابعاد فقهی، حقوقی یا اجرایی نفقه تمرکز داشته‌اند و تنها برخی از آن‌ها به آثار اقتصادی این نهاد اشاره کرده‌اند. همچنین، مطالعات تطبیقی موجود اغلب محدود به مقایسه دو نظام حقوقی یا بررسی یک موضوع خاص، مانند طلاق یا حقوق زنان، بوده‌اند. در این میان، ارتباط میان نفقه و مفهوم امنیت اقتصادی خانواده در بستر تحولات اجتماعی و فرهنگی کمتر مورد بررسی جامع قرار گرفته است. از این رو، مقاله حاضر با رویکردی تطبیقی تلاش می‌کند نقش نفقه را در تضمین امنیت اقتصادی خانواده در سه نظام حقوقی ایران، لبنان و مصر مورد تحلیل قرار دهد و ضمن شناسایی شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود، تأثیر تحولات اجتماعی و فرهنگی بر کارکرد این نهاد حقوقی را بررسی کند. این رویکرد می‌تواند به توسعه ادبیات حقوق تطبیقی در حوزه حقوق خانواده و ارائه دیدگاهی جامع‌تر درباره کارکرد اقتصادی نهاد نفقه کمک نماید.

مواد و روش تحقیق

روش پژوهش در این مطالعه به صورت توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی انتخاب شده است. این پژوهش از نظر شیوه گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای بوده و اطلاعات مورد نیاز از طریق بررسی منابع علمی و حقوقی مرتبط با موضوع تحقیق گردآوری شده است. در این راستا، پژوهشگر با مراجعه به کتب تخصصی حقوق خانواده، مقالات علمی و پژوهشی، پایان‌نامه‌های دانشگاهی، متون فقهی، اسناد و قوانین موضوعه مرتبط با نفقه در نظام‌های حقوقی ایران، لبنان و مصر، داده‌های لازم را جمع‌آوری کرده است. شیوه گردآوری اطلاعات در این پژوهش بر پایه فیش‌برداری از منابع معتبر انجام شده و مطالب استخراج شده، پس از دسته‌بندی و سازمان‌دهی، مبنای تحلیل قرار گرفته‌اند. در مرحله نخست، مفاهیم و مبانی نظری مرتبط با نهاد نفقه و جایگاه آن در حقوق خانواده تبیین و توصیف شده است. سپس، با بهره‌گیری از روش تحلیل تطبیقی، شباهت‌ها و تفاوت‌های قوانین مربوط به نفقه در سه نظام حقوقی مورد مطالعه بررسی شده است تا میزان کارآمدی این نهاد در تضمین امنیت اقتصادی خانواده مشخص شود. منابع اصلی مورد بررسی شامل قانون مدنی ایران، قانون احوال شخصیه لبنان و قوانین خانواده مصر است که در کنار دیدگاه‌های فقها و حقوقدانان مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. ابزار گردآوری داده‌ها شامل مطالعه اسناد قانونی، متون فقهی، مقالات علمی، آرای قضایی و پژوهش‌های پیشین بوده است که امکان بررسی جامع دیدگاه‌های مختلف درباره نقش نفقه در تأمین امنیت اقتصادی خانواده را فراهم می‌کند. در مرحله تحلیل داده‌ها، از روش تحلیل محتوا و تحلیل تطبیقی کیفی استفاده شده است؛ به این صورت که ابتدا مفاهیم مرتبط با نفقه در منابع فقهی و حقوقی سه کشور شناسایی و طبقه‌بندی گردیده و سپس نقاط اشتراک و افتراق مقررات نفقه در این کشورها مورد ارزیابی قرار گرفته است. تحلیل محتوا به شناسایی مبانی فقهی و حقوقی، نقاط قوت و ضعف هر نظام حقوقی و نحوه حمایت آن‌ها از امنیت اقتصادی خانواده کمک کرده و تحلیل تطبیقی نیز امکان مقایسه ساختار حقوقی نفقه در این سه کشور را فراهم ساخته است. در نهایت، با بهره‌گیری از استدلال حقوقی، یافته‌های پژوهش تبیین شده و تلاش گردیده است بر اساس نتایج حاصل، پیشنهادهایی برای بهبود کارآمدی مقررات نفقه در راستای تقویت امنیت اقتصادی خانواده ارائه شود.

بحث و یافته‌های تحقیق

۱. مبانی فقهی و حقوقی نفقه و ارتباط آن با مفهوم امنیت اقتصادی خانواده

نهاد نفقه در نظام حقوقی اسلام یکی از مهم‌ترین ابزارهای حمایت اقتصادی از خانواده محسوب می‌شود که ریشه‌های آن در مبانی فقهی و آموزه‌های شرعی قرار دارد. در فقه اسلامی، نفقه به عنوان تعهد مالی شوهر در قبال همسر تعریف شده است که هدف آن تأمین نیازهای اساسی زندگی مشترک و ایجاد ثبات اقتصادی در خانواده است. این تعهد مالی نه تنها یک الزام حقوقی، بلکه یک تکلیف شرعی تلقی می‌شود که بر مبنای اصل مسئولیت اقتصادی مرد در خانواده شکل گرفته است. در فقه امامیه، نفقه شامل مجموعه‌ای از نیازهای متعارف زندگی، مانند مسکن، خوراک، پوشاک و سایر هزینه‌های ضروری است که باید متناسب با شأن اجتماعی زن و وضعیت اقتصادی مرد تعیین شود (26). همین دیدگاه در فقه اهل سنت نیز، با تفاوت‌هایی جزئی، پذیرفته شده و بر ضرورت تأمین نیازهای مالی زن در چارچوب زندگی مشترک تأکید شده است (13). بر این اساس، نفقه به عنوان یکی از آثار اصلی عقد نکاح شناخته می‌شود و از همان لحظه تحقق رابطه زوجیت، تعهد شوهر نسبت به تأمین آن شکل می‌گیرد. در تحلیل‌های معاصر فقهی نیز این نهاد نه تنها یک حق مالی برای زن، بلکه سازوکاری برای تضمین ثبات اقتصادی خانواده تلقی می‌شود. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که نهاد نفقه در فقه امامیه در طول زمان دچار تحولاتی شده است و فقها تلاش کرده‌اند با توجه به تغییر شرایط اجتماعی، تفسیرهای

جدیدی از حدود و مصادیق آن ارائه دهند (28). این تحول نشان می‌دهد که نهاد نفقه، علاوه بر مبانی سنتی، قابلیت انطباق با شرایط اجتماعی جدید را نیز دارد. از منظر حقوقی نیز قوانین خانواده در کشورهای اسلامی با الهام از همین مبانی فقهی شکل گرفته‌اند و نفقه را به‌عنوان یکی از حقوق اساسی زن در چارچوب زندگی خانوادگی به رسمیت شناخته‌اند. بنابراین، می‌توان گفت که مبانی فقهی نفقه نه تنها پایه‌های نظری این نهاد را تشکیل می‌دهند، بلکه نقش مهمی در شکل‌گیری ساختارهای حقوقی مرتبط با حمایت اقتصادی از خانواده ایفا می‌کنند (1).

از منظر حقوقی، نفقه یکی از مهم‌ترین ابزارهای حمایت از زن در ساختار حقوق خانواده محسوب می‌شود و بسیاری از نظام‌های حقوقی، با الهام از مبانی فقهی یا نظریه‌های مدرن حقوق خانواده، آن را در قوانین خود پیش‌بینی کرده‌اند. در حقوق ایران، مقررات مربوط به نفقه به‌طور عمده در قانون مدنی و قانون حمایت خانواده تنظیم شده است و این مقررات تلاش دارند تا با تعیین مسئولیت اقتصادی مرد، زمینه تأمین نیازهای مالی زن را فراهم کنند. در این چارچوب، نفقه به‌عنوان یک تعهد قانونی تعریف می‌شود که شوهر موظف به اجرای آن است و در صورت امتناع از پرداخت، ضمانت اجراهای حقوقی و کیفری برای آن در نظر گرفته شده است (30). این رویکرد نشان می‌دهد که قانون‌گذار ایرانی تلاش کرده است با استفاده از ابزارهای حقوقی، اجرای مؤثر این تعهد را تضمین کند. در سطح بین‌المللی نیز مفهوم نفقه یا alimony به‌عنوان یکی از سازوکارهای حمایت مالی در روابط خانوادگی شناخته می‌شود و بسیاری از نظام‌های حقوقی آن را به‌عنوان ابزاری برای ایجاد تعادل اقتصادی میان زوجین در نظر گرفته‌اند. پژوهش‌های تطبیقی نشان می‌دهد که هدف اصلی نهاد نفقه در بسیاری از کشورها، جلوگیری از آسیب‌پذیری اقتصادی زنان پس از ازدواج یا در زمان بروز اختلافات خانوادگی است (3). به همین دلیل، در نظریه‌های جدید حقوق خانواده، نفقه به‌عنوان بخشی از نظام حمایت اقتصادی از اعضای خانواده تحلیل می‌شود. همچنین، مطالعات حقوق تطبیقی نشان می‌دهد که قوانین مربوط به نفقه در بسیاری از کشورها در حال تحول هستند و تلاش می‌شود با توجه به تغییرات اجتماعی و اقتصادی، سازوکارهای مؤثرتری برای حمایت مالی از زنان ایجاد شود (15). در نتیجه، می‌توان گفت که نهاد نفقه، علاوه بر ریشه‌های فقهی، در چارچوب نظریه‌های مدرن حقوق خانواده نیز به‌عنوان یک ابزار حمایتی مهم مورد توجه قرار گرفته است.

ارتباط نهاد نفقه با مفهوم امنیت اقتصادی خانواده یکی از ابعاد مهم تحلیل این نهاد در مطالعات حقوقی و اجتماعی است. امنیت اقتصادی، به‌طور کلی، به وضعیتی اشاره دارد که در آن افراد از دسترسی پایدار به منابع مالی و اقتصادی لازم برای تأمین نیازهای اساسی زندگی برخوردار باشند. در ادبیات علمی، امنیت اقتصادی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی رفاه اجتماعی شناخته می‌شود و نقش مهمی در ثبات و پایداری ساختار خانواده ایفا می‌کند (2). در چارچوب خانواده، تأمین هزینه‌های زندگی و ایجاد ثبات مالی از جمله عواملی است که می‌تواند از بروز بسیاری از تنش‌ها و بحران‌های خانوادگی جلوگیری کند. از این منظر، نفقه به‌عنوان یک تعهد اقتصادی در روابط زوجین، نقش مهمی در تضمین امنیت مالی خانواده ایفا می‌کند. برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که وجود سازوکارهای قانونی برای حمایت مالی از زنان می‌تواند به افزایش احساس امنیت اقتصادی و کاهش آسیب‌پذیری مالی آنان کمک کند (21). علاوه بر این، در بسیاری از نظام‌های حقوقی، نفقه به‌عنوان ابزاری برای حفظ تعادل اقتصادی میان زوجین در نظر گرفته می‌شود؛ به‌ویژه در شرایطی که یکی از طرفین به دلیل مسئولیت‌های خانوادگی از مشارکت کامل در فعالیت‌های اقتصادی بازمانده باشد. در چنین شرایطی، نفقه می‌تواند نقش جبرانی ایفا کند و از کاهش سطح رفاه اقتصادی خانواده جلوگیری نماید. برخی مطالعات نیز نشان داده‌اند که پرداخت نفقه می‌تواند به تقویت استقلال اقتصادی زنان و افزایش قدرت تصمیم‌گیری آنان در خانواده کمک کند (23). بنابراین، ارتباط میان نهاد نفقه و مفهوم امنیت اقتصادی را می‌توان در چارچوب کارکرد حمایتی این نهاد تحلیل کرد؛ کارکردی که هدف آن ایجاد ثبات مالی و کاهش آسیب‌پذیری در ساختار خانواده است.

در نظام‌های حقوقی معاصر، تحلیل نفقه تنها به جنبه‌های فقهی یا حقوقی محدود نمی‌شود، بلکه این نهاد در چارچوب تحولات اجتماعی و اقتصادی نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد. تغییر نقش‌های اقتصادی زنان، افزایش مشارکت آنان در بازار کار و تحولات فرهنگی مرتبط با روابط خانوادگی موجب شده است که مفهوم نفقه در بسیاری از جوامع مورد بازاندیشی قرار گیرد. در برخی نظام‌های حقوقی، این تحولات به اصلاح قوانین مربوط به نفقه و ایجاد سازوکارهای جدید برای حمایت اقتصادی از اعضای خانواده منجر شده است. پژوهش‌های حقوق تطبیقی نشان می‌دهد که نهاد نفقه در بسیاری از کشورها همچنان به‌عنوان یکی از ابزارهای مهم حمایت اقتصادی از خانواده باقی مانده است، اما نحوه اجرای آن با توجه به شرایط اجتماعی هر جامعه متفاوت است (20). از سوی دیگر، مطالعات نظری در حوزه حقوق خانواده تأکید می‌کنند که هدف اصلی قوانین خانواده باید حمایت از ثبات و انسجام خانواده باشد و نهادهایی مانند نفقه می‌توانند نقش مهمی در تحقق این هدف ایفا کنند (31). همچنین، برخی پژوهشگران بر این باورند که نفقه، در کنار سایر سازوکارهای حمایتی، می‌تواند به کاهش نابرابری‌های اقتصادی در روابط خانوادگی کمک کند و از آسیب‌های اجتماعی ناشی از فقر یا نابرابری اقتصادی جلوگیری نماید (10). در نتیجه، تحلیل نهاد نفقه در نظام‌های حقوقی معاصر نشان می‌دهد که این نهاد، علاوه بر ریشه‌های فقهی، دارای کارکردهای اجتماعی و اقتصادی مهمی نیز هست که می‌تواند در تقویت امنیت اقتصادی خانواده نقش مؤثری ایفا کند.

با توجه به مبانی فقهی و حقوقی مطرح شده، می‌توان نهاد نفقه را فراتر از یک تکلیف مالی ساده در روابط زوجین تحلیل کرد. در واقع، این نهاد در ساختار حقوق خانواده نقش یک سازوکار حمایتی را ایفا می‌کند که هدف آن ایجاد نوعی تعادل اقتصادی در درون خانواده است. در بسیاری از نظام‌های حقوقی مبتنی بر فقه اسلامی، از جمله ایران، مسئولیت تأمین هزینه‌های زندگی بر عهده مرد قرار داده شده است تا از این طریق ثبات مالی خانواده تضمین شود و زن از نظر اقتصادی در وضعیت آسیب‌پذیر قرار نگیرد. چنین ساختاری ریشه در تقسیم سنتی نقش‌های اقتصادی در خانواده دارد؛ تقسیم نقشی که بر اساس آن مرد مسئول تأمین مالی و زن بیشتر مسئول مدیریت امور داخلی خانواده تلقی شده است. با این حال، در تحلیل‌های معاصر می‌توان نفقه را به‌عنوان بخشی از نظام گسترده‌تر «حمایت اقتصادی از خانواده» در نظر گرفت. در این چارچوب، کارکرد اصلی نفقه جلوگیری از بروز ناامنی اقتصادی در روابط خانوادگی است. هنگامی که تأمین هزینه‌های اساسی زندگی به‌صورت قانونی تضمین شود، احتمال بروز بحران‌های اقتصادی در خانواده کاهش می‌یابد و اعضای خانواده می‌توانند با ثبات بیشتری به ایفای نقش‌های اجتماعی و خانوادگی خود بپردازند. از این منظر، نفقه نه تنها یک حق فردی برای زن، بلکه یک ابزار حقوقی برای حفظ کارکرد اجتماعی خانواده نیز محسوب می‌شود. همچنین، باید توجه داشت که تحولات اجتماعی معاصر، به‌ویژه افزایش مشارکت اقتصادی زنان و تغییر الگوهای اشتغال در خانواده، موجب شده است که برداشت سنتی از نفقه تا حدی مورد بازنگری قرار گیرد. در بسیاری از جوامع، زنان علاوه بر ایفای نقش‌های خانوادگی، در فعالیت‌های اقتصادی نیز مشارکت دارند و همین امر باعث شده است که برخی از نظریه‌پردازان حقوق خانواده ضرورت بازتعریف کارکرد نفقه را مطرح کنند. با وجود این تحولات، همچنان نفقه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای حقوقی حمایت اقتصادی از زنان در نظام‌های حقوقی مختلف شناخته می‌شود و نقش آن در جلوگیری از آسیب‌پذیری اقتصادی، به‌ویژه در شرایط اختلافات خانوادگی یا فروپاشی زندگی مشترک، قابل توجه است. در نتیجه، می‌توان گفت که نهاد نفقه، در کنار سایر سازوکارهای حمایتی حقوق خانواده، نقش مهمی در ایجاد امنیت اقتصادی و اجتماعی در خانواده ایفا می‌کند. بررسی مبانی فقهی و حقوقی این نهاد نشان می‌دهد که اگرچه ریشه‌های آن در آموزه‌های سنتی فقه اسلامی قرار دارد، اما کارکردهای آن در نظام‌های حقوقی معاصر ابعاد گسترده‌تری یافته است و به‌عنوان یکی از ابزارهای مهم سیاست‌گذاری حقوقی در حوزه حمایت از خانواده مورد توجه قرار می‌گیرد.

۲. تحولات اجتماعی-فرهنگی و بازتعریف کارکرد نفقه

تحولات اجتماعی و فرهنگی در دهه‌های اخیر تأثیر قابل توجهی بر ساختار خانواده و روابط اقتصادی میان زوجین داشته است. افزایش سطح تحصیلات زنان، گسترش حضور آنان در بازار کار، تغییر الگوهای اشتغال و تحول در نگرش‌های فرهنگی نسبت به نقش‌های جنسیتی از جمله عواملی هستند که موجب شده‌اند بسیاری از مفاهیم سنتی حقوق خانواده مورد بازاندیشی قرار گیرند. در چنین شرایطی، نهاد نفقه نیز به عنوان یکی از مهم‌ترین سازوکارهای اقتصادی در روابط خانوادگی، با چالش‌ها و تحولات جدیدی مواجه شده است. در گذشته، ساختار اقتصادی خانواده در بسیاری از جوامع بر مبنای الگوی «تأمین‌کننده مرد-وابستگی اقتصادی زن» شکل گرفته بود و نفقه به عنوان ابزار اصلی حمایت مالی از زن در این چارچوب عمل می‌کرد. با این حال، تغییر شرایط اجتماعی موجب شده است که این الگوی سنتی تا حدی دگرگون شود و نقش اقتصادی زنان در خانواده افزایش یابد. برخی مطالعات نشان می‌دهد که افزایش مشارکت اقتصادی زنان می‌تواند ساختار سنتی مسئولیت‌های مالی در خانواده را تحت تأثیر قرار دهد و ضرورت بازنگری در برخی مقررات حقوق خانواده را مطرح کند (23). از سوی دیگر، تحولات فرهنگی نیز موجب شده است که انتظارات اجتماعی از روابط خانوادگی تغییر کند و مفهوم عدالت اقتصادی در خانواده اهمیت بیشتری پیدا کند. در چنین شرایطی، نهاد نفقه دیگر صرفاً به عنوان یک تعهد مالی سنتی تلقی نمی‌شود، بلکه به عنوان بخشی از نظام حمایت اقتصادی از خانواده مورد تحلیل قرار می‌گیرد. این تحولات نشان می‌دهد که قوانین خانواده باید بتوانند خود را با تغییرات اجتماعی هماهنگ کنند تا کارکرد حمایتی نهادهایی مانند نفقه حفظ شود. در نتیجه، بررسی تأثیر تحولات اجتماعی-فرهنگی بر نهاد نفقه می‌تواند به درک بهتر چالش‌ها و فرصت‌های پیش‌روی این نهاد در نظام‌های حقوقی معاصر کمک کند.

الف) تغییر نقش‌های اقتصادی زنان در خانواده: یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر بازتعریف کارکرد نفقه، تغییر نقش اقتصادی زنان در ساختار خانواده است. در بسیاری از جوامع، زنان امروزه نقش فعال‌تری در فعالیت‌های اقتصادی ایفا می‌کنند و سهم قابل توجهی در تأمین درآمد خانواده دارند. این تغییر نقش اقتصادی نه تنها ساختار قدرت اقتصادی در خانواده را تحت تأثیر قرار داده، بلکه پرسش‌های جدیدی درباره نحوه توزیع مسئولیت‌های مالی میان زوجین ایجاد کرده است. در الگوی سنتی خانواده، مسئولیت اصلی تأمین هزینه‌های زندگی بر عهده مرد قرار داشت و زن از نظر اقتصادی به شوهر وابسته بود. اما در شرایط جدید، بسیاری از زنان، علاوه بر ایفای نقش‌های خانوادگی، در بازار کار نیز مشارکت دارند و همین امر موجب شده است که وابستگی اقتصادی آنان کاهش یابد. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که افزایش استقلال اقتصادی زنان می‌تواند به تغییر در الگوهای تصمیم‌گیری خانوادگی و افزایش قدرت چانه‌زنی آنان در روابط خانوادگی منجر شود (21). در چنین شرایطی، برخی از نظریه‌پردازان حقوق خانواده معتقدند که باید نگاه جدیدی به نهاد نفقه داشت و آن را در چارچوب روابط اقتصادی متقابل میان زوجین تحلیل کرد. با این حال، حتی در شرایطی که زنان در فعالیت‌های اقتصادی مشارکت دارند، همچنان ممکن است در معرض آسیب‌پذیری اقتصادی قرار گیرند؛ به ویژه در زمان بروز اختلافات خانوادگی یا پس از طلاق. به همین دلیل، بسیاری از نظام‌های حقوقی همچنان بر ضرورت وجود سازوکارهای حمایتی مانند نفقه تأکید دارند (3). در واقع، مشارکت اقتصادی زنان لزوماً به معنای حذف کارکرد حمایتی نفقه نیست، بلکه می‌تواند به تغییر در نحوه تنظیم و اجرای آن منجر شود. بنابراین، تغییر نقش‌های اقتصادی زنان یکی از مهم‌ترین عوامل اجتماعی است که موجب شده است مفهوم نفقه در حقوق خانواده معاصر مورد بازاندیشی قرار گیرد.

ب) تحول نگرش‌های فرهنگی نسبت به عدالت اقتصادی در خانواده: علاوه بر تغییرات اقتصادی، تحولات فرهنگی نیز نقش مهمی در بازتعریف مفهوم نفقه ایفا کرده‌اند. در بسیاری از جوامع معاصر، مفهوم عدالت اقتصادی در روابط خانوادگی اهمیت بیشتری پیدا کرده است و این امر موجب شده است که نگاه سنتی به تقسیم نقش‌های اقتصادی میان زن و مرد مورد نقد قرار گیرد. در گذشته، بسیاری از نظام‌های حقوقی بر مبنای فرض

وابستگی اقتصادی زن به مرد شکل گرفته بودند؛ اما تحولات فرهنگی و اجتماعی موجب شده است که این فرض تا حدی تغییر کند. امروزه در بسیاری از جوامع، مشارکت اقتصادی زنان و مردان در تأمین هزینه‌های زندگی به‌عنوان یک امر طبیعی تلقی می‌شود و همین امر باعث شده است که مفهوم مسئولیت اقتصادی در خانواده پیچیده‌تر شود. برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که تغییر نگرش‌های فرهنگی می‌تواند بر نحوه تفسیر قوانین خانواده نیز تأثیر بگذارد و زمینه اصلاح برخی مقررات حقوقی را فراهم کند (20). در چنین فضایی، نهاد نفقه نیز ممکن است با رویکردهای جدیدی تفسیر شود. برای مثال، برخی دیدگاه‌های حقوقی معاصر معتقدند که هدف اصلی نفقه باید حمایت از طرفی باشد که از نظر اقتصادی در موقعیت ضعیف‌تری قرار دارد، نه صرفاً بر اساس جنسیت. این دیدگاه تلاش می‌کند تا مفهوم نفقه را با اصول عدالت اقتصادی و برابری اجتماعی هماهنگ کند. با این حال، در بسیاری از نظام‌های حقوقی مبتنی بر فقه اسلامی، همچنان ساختار سنتی مسئولیت اقتصادی مرد در خانواده حفظ شده است و نفقه به‌عنوان یکی از آثار اصلی عقد نکاح شناخته می‌شود. بنابراین، می‌توان گفت که تحولات فرهنگی از یک سو زمینه طرح دیدگاه‌های جدید درباره نفقه را فراهم کرده‌اند و، از سوی دیگر، چالش‌هایی را در تطبیق این نهاد با شرایط اجتماعی جدید ایجاد کرده‌اند.

ج) تأثیر تحولات اجتماعی بر کارکرد حمایتی نفقه: تحولات اجتماعی و اقتصادی معاصر نه تنها مفهوم نفقه را تحت تأثیر قرار داده‌اند، بلکه کارکرد حمایتی این نهاد را نیز دچار تغییراتی کرده‌اند. در گذشته، مهم‌ترین هدف نفقه تأمین هزینه‌های زندگی زن در چارچوب خانواده بود؛ اما در شرایط جدید، این نهاد، علاوه بر این کارکرد سنتی، نقش مهمی در جلوگیری از آسیب‌پذیری اقتصادی زنان در شرایط بحران خانوادگی نیز ایفا می‌کند. برای مثال، در مواردی که زندگی مشترک با اختلافات جدی مواجه می‌شود یا به طلاق منجر می‌گردد، نفقه می‌تواند به‌عنوان یک ابزار حمایتی برای جلوگیری از سقوط اقتصادی زن عمل کند. برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که وجود سازوکارهای قانونی برای حمایت مالی از زنان می‌تواند تأثیر قابل توجهی در کاهش فقر و نابرابری اقتصادی در میان زنان داشته باشد (10). از سوی دیگر، در برخی نظام‌های حقوقی تلاش شده است که با اصلاح قوانین مربوط به نفقه، سازوکارهای مؤثرتری برای حمایت اقتصادی از اعضای خانواده ایجاد شود. این اصلاحات معمولاً با هدف تطبیق قوانین با شرایط اجتماعی جدید و افزایش کارایی نظام حقوق خانواده انجام می‌شود. در نتیجه، می‌توان گفت که تحولات اجتماعی نه تنها چالش‌هایی برای نهاد نفقه ایجاد کرده‌اند، بلکه فرصت‌هایی را نیز برای بازتعریف و تقویت کارکرد حمایتی آن فراهم کرده‌اند.

با توجه به تحولات اجتماعی و فرهنگی معاصر، به نظر می‌رسد که نهاد نفقه در حال عبور از یک مرحله بازتعریف مفهومی است. در گذشته، این نهاد عمدتاً در چارچوب تقسیم سنتی نقش‌های اقتصادی در خانواده تحلیل می‌شد؛ اما در شرایط جدید، تغییر نقش‌های اقتصادی زنان و تحول نگرش‌های فرهنگی موجب شده است که کارکردهای آن در قالب گسترده‌تری مورد بررسی قرار گیرد. به بیان دیگر، نفقه در نظام‌های حقوقی معاصر دیگر صرفاً یک تعهد مالی مبتنی بر ساختار سنتی خانواده نیست، بلکه به‌عنوان بخشی از نظام حمایت اقتصادی از اعضای خانواده تلقی می‌شود. این تغییر نگاه می‌تواند زمینه اصلاح و کارآمدسازی مقررات حقوق خانواده را فراهم کند. در عین حال، باید توجه داشت که هرگونه بازتعریف نهاد نفقه باید با ملاحظه ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی و حقوقی هر جامعه انجام شود. در جوامعی که نظام حقوق خانواده همچنان به‌طور گسترده بر مبانی فقهی استوار است، تغییرات حقوقی معمولاً به‌صورت تدریجی و در چارچوب تفاسیر جدید از منابع فقهی صورت می‌گیرد. از این رو، مهم‌ترین چالش در این حوزه ایجاد تعادل میان حفظ مبانی سنتی حقوق خانواده و پاسخ‌گویی به نیازهای اجتماعی جدید است. بررسی تطبیقی نظام‌های حقوقی مختلف نشان می‌دهد که برخی کشورها تلاش کرده‌اند با اصلاح مقررات مربوط به نفقه، سازوکاری ایجاد کنند که هم با تحولات اجتماعی سازگار باشد و هم کارکرد حمایتی این نهاد را حفظ کند. همین مسئله اهمیت مطالعه تطبیقی نهاد نفقه در نظام‌های حقوقی مختلف را آشکار می‌کند و می‌تواند به ارائه راهکارهای مناسب برای تقویت امنیت اقتصادی خانواده کمک کند.

۳. تحلیل تطبیقی مقررات نفقه در نظام‌های حقوقی ایران، لبنان و مصر

مطالعه تطبیقی نهاد نفقه در نظام‌های حقوقی مختلف می‌تواند به درک بهتر کارکردهای حقوقی و اجتماعی این نهاد کمک کند. ایران، لبنان و مصر از جمله کشورهایی هستند که نظام حقوق خانواده آن‌ها تا حد زیادی متأثر از فقه اسلامی است، اما به دلیل تفاوت در ساختار حقوقی، نظام قضایی و شرایط اجتماعی، نحوه تنظیم و اجرای مقررات نفقه در این کشورها دارای تفاوت‌هایی قابل توجه است. در هر یک از این کشورها، قانون‌گذار تلاش کرده است تا با استفاده از مبانی فقهی و، در عین حال، توجه به نیازهای اجتماعی معاصر، چارچوبی حقوقی برای تأمین حمایت اقتصادی از زنان در خانواده ایجاد کند. با این حال، تفاوت در منابع فقهی مورد استناد، شیوه قانون‌گذاری و ساختار نهادی دادگاه‌ها باعث شده است که سازوکارهای اجرایی نفقه در این کشورها یکسان نباشد. در این بخش، برای تحلیل دقیق‌تر ساختار حقوقی نفقه، مقررات مربوط به این نهاد در سه کشور ایران، لبنان و مصر به صورت جداگانه بررسی می‌شود. برای هر کشور، ابتدا چارچوب کلی حقوقی معرفی شده و سپس، در قالب یک جدول، مهم‌ترین مؤلفه‌های حقوقی نفقه، شامل مبنای قانونی، مرجع رسیدگی، معیار تعیین میزان نفقه و ضمانت اجرای قانونی، ارائه می‌گردد. این شیوه ارائه، امکان مقایسه دقیق‌تر میان نظام‌های حقوقی مورد مطالعه را فراهم می‌کند و به شناسایی نقاط اشتراک و افتراق آن‌ها کمک می‌نماید.

الف) ساختار حقوقی نفقه در ایران: در نظام حقوقی ایران، مقررات مربوط به نفقه عمدتاً در قانون مدنی و با الهام از فقه امامیه تنظیم شده است. مطابق ماده ۱۱۰۶ قانون مدنی، در عقد دائم نفقه زن بر عهده شوهر است و این تعهد یکی از آثار اصلی عقد نکاح محسوب می‌شود. همچنین، ماده ۱۱۰۷ قانون مدنی دامنه نفقه را مشخص کرده و آن را شامل همه نیازهای متعارف و متناسب با وضعیت زن، مانند مسکن، خوراک، پوشاک، اثاث منزل و هزینه‌های درمانی، می‌داند. این مقررات نشان می‌دهد که قانون‌گذار ایرانی نفقه را به عنوان یک حق مالی اساسی برای زن در چارچوب خانواده به رسمیت شناخته است. یکی از ویژگی‌های مهم نظام حقوقی ایران در این حوزه، پیش‌بینی ضمانت اجرای حقوقی و کیفری برای الزام شوهر به پرداخت نفقه است. در صورتی که شوهر از پرداخت نفقه خودداری کند، زن می‌تواند از طریق دادگاه خانواده اقدام به طرح دعوای مطالبه نفقه نماید. علاوه بر این، ترک انفاق در قانون مجازات اسلامی جرم‌انگاری شده و برای آن مجازات تعیین شده است (۲۶، ۳۰). وجود چنین ضمانت‌اجراهایی نشان‌دهنده اهمیت حمایت اقتصادی از زن در سیاست تقنینی حقوق خانواده ایران است.

جدول ۱. ساختار حقوقی نفقه در نظام حقوقی ایران

مؤلفه حقوقی	توضیح
مبنای قانونی	قانون مدنی ایران، مواد ۱۱۰۶ و ۱۱۰۷، مبتنی بر فقه امامیه
شخص مسئول پرداخت	شوهر در عقد دائم
معیار تعیین میزان نفقه	نیازهای متعارف زن و وضعیت اجتماعی و خانوادگی او
مرجع رسیدگی	دادگاه خانواده
ضمانت اجرا	دعوای مطالبه نفقه، صدور حکم قضایی و جرم ترک انفاق

بررسی ساختار حقوقی نفقه در ایران نشان می‌دهد که قانون‌گذار تلاش کرده است با تعیین دقیق دامنه نفقه و پیش‌بینی ضمانت اجرای مؤثر، از حقوق اقتصادی زن در خانواده حمایت کند. با این حال، برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که در عمل، اجرای احکام مربوط به نفقه گاهی با چالش‌هایی مانند طولانی بودن فرایند رسیدگی یا دشواری اجرای حکم مواجه است (۲۶). با وجود این، وجود ضمانت اجرای کیفری برای ترک انفاق یکی از مهم‌ترین ابزارهای حقوقی برای الزام شوهر به انجام این تعهد محسوب می‌شود.

ب) ساختار حقوقی نفقه در لبنان: نظام حقوق خانواده در لبنان دارای ساختاری خاص و چندگانه است که ناشی از تنوع مذهبی در این کشور است. هر یک از طوایف مذهبی دارای مقررات خاصی در حوزه احوال شخصیه هستند و دادگاه‌های مذهبی مسئول رسیدگی به دعاوی خانوادگی هستند. در میان مسلمانان لبنان، مقررات مربوط به نفقه عمدتاً بر اساس فقه اسلامی تنظیم شده و شوهر به عنوان مسئول اصلی تأمین هزینه‌های زندگی همسر شناخته می‌شود. در این نظام حقوقی، دادگاه‌های شرعی نقش مهمی در تعیین میزان نفقه دارند و معمولاً با توجه به شرایط اقتصادی زوجین، سطح زندگی خانواده و نیازهای واقعی زن درباره میزان نفقه تصمیم‌گیری می‌کنند. این انعطاف‌پذیری در تعیین میزان نفقه باعث شده است که دادگاه‌ها بتوانند تصمیمات خود را با شرایط اقتصادی جامعه هماهنگ کنند. برخی مطالعات نشان می‌دهد که در لبنان، دادگاه‌ها در تعیین میزان نفقه تلاش می‌کنند تعادلی میان توان مالی شوهر و نیازهای زن برقرار کنند (15).

جدول ۲. ساختار حقوقی نفقه در نظام حقوقی لبنان

مؤلفه حقوقی	توضیح
مبنای قانونی	قوانین احوال شخصیه مبتنی بر فقه اسلامی در دادگاه‌های شرعی
شخص مسئول پرداخت	شوهر
معیار تعیین میزان نفقه	توان مالی شوهر و نیازهای واقعی زن
مرجع رسیدگی	دادگاه‌های شرعی وابسته به طوایف مذهبی
ضمانت اجرا	صدور حکم قضایی و الزام قانونی به پرداخت

ساختار حقوقی لبنان در حوزه نفقه نشان‌دهنده انعطاف بیشتری نسبت به برخی نظام‌های حقوقی دیگر است. نقش فعال دادگاه‌ها در تعیین میزان نفقه این امکان را فراهم می‌کند که تصمیمات قضایی متناسب با شرایط اقتصادی هر خانواده اتخاذ شود. با این حال، چندگانگی نظام حقوق خانواده در لبنان گاهی باعث تفاوت در نحوه اجرای مقررات میان طوایف مختلف می‌شود که می‌تواند چالش‌هایی در زمینه هماهنگی و یکپارچگی حقوقی ایجاد کند.

ج) ساختار حقوقی نفقه در مصر: در مصر، مقررات مربوط به نفقه عمدتاً در چارچوب قوانین احوال شخصیه و بر اساس فقه حنفی تنظیم شده است. قانون‌گذار مصری نفقه را به عنوان یکی از مهم‌ترین حقوق مالی زن در ازدواج به رسمیت شناخته و شوهر را مسئول تأمین هزینه‌های زندگی همسر دانسته است. در این نظام حقوقی، نفقه شامل هزینه‌های ضروری زندگی، مانند مسکن، خوراک، پوشاک و درمان، است و میزان آن بر اساس توان مالی شوهر و وضعیت اجتماعی زن تعیین می‌شود. یکی از ویژگی‌های مهم نظام حقوقی مصر در این زمینه، اصلاحات قانونی انجام‌شده برای تسهیل دسترسی زنان به حقوق مالی خود است. برای مثال، در برخی موارد سازوکارهایی برای تسریع رسیدگی به دعاوی نفقه و اجرای احکام قضایی پیش‌بینی شده است. هدف از این اصلاحات، افزایش کارایی نظام حقوق خانواده و جلوگیری از آسیب‌پذیری اقتصادی زنان در شرایط اختلافات خانوادگی است (10).

جدول ۳. ساختار حقوقی نفقه در نظام حقوقی مصر

مؤلفه حقوقی	توضیح
مبنای قانونی	قوانین احوال شخصیه مصر مبتنی بر فقه حنفی
شخص مسئول پرداخت	شوهر
معیار تعیین میزان نفقه	توان مالی شوهر و سطح زندگی زن
مرجع رسیدگی	دادگاه‌های احوال شخصیه
ضمانت اجرا	حکم قضایی و سازوکارهای اجرایی برای وصول نفقه

بررسی ساختار حقوقی نفقه در مصر نشان می‌دهد که قانون‌گذار تلاش کرده است با اصلاح برخی مقررات، دسترسی زنان به حقوق مالی خود را تسهیل کند. توجه به نقش دادگاه‌ها در تعیین میزان نفقه و ایجاد سازوکارهای اجرایی برای اجرای احکام از جمله اقداماتی است که می‌تواند به افزایش کارایی این نهاد حقوقی کمک کند. در عین حال، همچنان مبانی فقهی نقش مهمی در شکل‌گیری مقررات نفقه در این کشور ایفا می‌کنند. بررسی تطبیقی ساختار حقوقی نفقه در ایران، لبنان و مصر نشان می‌دهد که اگرچه این سه کشور از مبانی فقهی مشترکی در تنظیم مقررات خانواده بهره گرفته‌اند، اما نحوه اجرای این مقررات تحت تأثیر شرایط اجتماعی، ساختار حقوقی و سیاست‌های تقنینی هر کشور قرار گرفته است. در ایران، تأکید بر ضمانت اجرای قانونی و کیفری بیانگر رویکردی است که تلاش دارد از طریق ابزارهای حقوقی قوی، تعهد شوهر به پرداخت نفقه را تضمین کند. در لبنان، انعطاف‌پذیری بیشتر در تعیین میزان نفقه و نقش فعال دادگاه‌های مذهبی نشان‌دهنده سازگاری این نظام حقوقی با شرایط متنوع اجتماعی است. در مصر نیز اصلاحات قانونی و توجه به سازوکارهای اجرایی بیانگر تلاش برای تقویت حمایت اقتصادی از زنان در چارچوب خانواده است. در مجموع، مطالعه تطبیقی این سه نظام حقوقی نشان می‌دهد که نهاد نفقه همچنان یکی از مهم‌ترین ابزارهای حمایت اقتصادی از زنان در حقوق خانواده محسوب می‌شود. با این حال، تحولات اجتماعی و اقتصادی معاصر ایجاب می‌کند که مقررات مربوط به این نهاد به گونه‌ای تنظیم شوند که علاوه بر حفظ مبانی فقهی، با واقعیت‌های جدید زندگی خانوادگی نیز سازگار باشند. چنین رویکردی می‌تواند به تقویت امنیت اقتصادی خانواده و افزایش کارایی نظام حقوق خانواده در جوامع مختلف کمک کند.

۴. چالش‌های حقوقی و اجرایی نفقه در نظام‌های حقوقی معاصر

با وجود پیش‌بینی نهاد نفقه در بسیاری از نظام‌های حقوق خانواده به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای حمایت اقتصادی از زنان، اجرای مؤثر این حق در عمل با چالش‌های متعددی مواجه است. این چالش‌ها می‌تواند ناشی از عوامل مختلفی، از جمله پیچیدگی فرایندهای قضایی، مشکلات اثباتی در تعیین میزان نفقه، تغییر شرایط اقتصادی جامعه و همچنین تحولات ساختاری در روابط خانوادگی، باشد. در بسیاری از موارد، اگرچه قوانین به‌صورت نظری حمایت کافی از حق نفقه را پیش‌بینی کرده‌اند، اما در مرحله اجرا ممکن است موانعی ایجاد شود که دسترسی زنان به این حق را دشوار سازد. از سوی دیگر، تغییرات اجتماعی و اقتصادی معاصر موجب شده است که مفهوم نفقه در برخی موارد با واقعیت‌های جدید زندگی خانوادگی همخوانی کامل نداشته باشد. برای مثال، افزایش مشارکت اقتصادی زنان در خانواده یا تغییر الگوهای اشتغال می‌تواند پرسش‌هایی درباره نحوه تعیین مسئولیت‌های مالی میان زوجین ایجاد کند. به همین دلیل، بسیاری از پژوهشگران حقوق خانواده بر این باورند که بررسی چالش‌های اجرایی نفقه می‌تواند به شناسایی نقاط ضعف نظام‌های حقوقی و ارائه راهکارهای اصلاحی کمک کند (21). در واقع، کارایی نهاد نفقه تنها به وجود مقررات قانونی وابسته نیست، بلکه به میزان توانایی نظام حقوقی در اجرای مؤثر این مقررات نیز بستگی دارد.

الف) چالش‌های اثبات و تعیین میزان نفقه: یکی از مهم‌ترین مشکلات عملی در اجرای مقررات نفقه، تعیین دقیق میزان آن است. در بسیاری از نظام‌های حقوقی، قانون‌گذار معیار کلی تعیین نفقه را «نیازهای متعارف زن و توان مالی شوهر» قرار داده است. اگرچه این معیار انعطاف‌پذیری لازم برای انطباق با شرایط مختلف را فراهم می‌کند، اما در عین حال می‌تواند موجب اختلاف نظر در تعیین میزان دقیق نفقه شود. در عمل، دادگاه‌ها باید با بررسی شرایط اقتصادی زوجین، سطح زندگی خانوادگی و نیازهای واقعی زن درباره میزان نفقه تصمیم‌گیری کنند. این امر گاهی با دشواری‌هایی همراه است؛ زیرا اطلاعات دقیق درباره درآمد واقعی شوهر یا هزینه‌های زندگی ممکن است به راحتی در دسترس نباشد. برخی مطالعات نشان می‌دهد که در بسیاری از دعاوی نفقه، اختلاف اصلی میان زوجین مربوط به همین موضوع است که میزان واقعی درآمد یا توان مالی شوهر چگونه باید تعیین شود (3). علاوه بر این، تغییرات اقتصادی، مانند تورم یا افزایش هزینه‌های زندگی، می‌تواند تعیین میزان نفقه را پیچیده‌تر کند. در چنین

شرایطی، دادگاه‌ها باید تلاش کنند تا با استفاده از معیارهای عادلانه، تعادلی میان نیازهای زن و توان مالی شوهر برقرار کنند. با این حال، نبود معیارهای دقیق و استاندارد در برخی نظام‌های حقوقی ممکن است باعث شود که تصمیمات قضایی در موارد مشابه متفاوت باشد.

ب) مشکلات اجرایی در وصول نفقه: یکی دیگر از چالش‌های مهم در حوزه نفقه، دشواری اجرای احکام قضایی مربوط به آن است. حتی در مواردی که دادگاه حکم به پرداخت نفقه صادر می‌کند، ممکن است اجرای این حکم با موانعی مواجه شود. برای مثال، در برخی موارد شوهر از پرداخت نفقه خودداری می‌کند یا تلاش می‌کند با پنهان کردن دارایی‌های خود از اجرای حکم فرار کند. چنین وضعیتی می‌تواند باعث شود که زن، علی‌رغم صدور حکم قضایی، همچنان با مشکلات اقتصادی مواجه باشد. برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که ضعف سازوکارهای اجرایی در برخی نظام‌های حقوقی یکی از مهم‌ترین عوامل کاهش کارایی نهاد نفقه است (10). برای مقابله با این مشکل، برخی کشورها اقدام به ایجاد سازوکارهای حمایتی، مانند صندوق‌های حمایت مالی یا روش‌های سریع‌تر برای اجرای احکام، کرده‌اند. هدف از این اقدامات آن است که زنان بتوانند در کوتاه‌ترین زمان ممکن به حقوق مالی خود دسترسی پیدا کنند. با این حال، در بسیاری از کشورها هنوز چالش‌های اجرایی در این حوزه به‌طور کامل برطرف نشده است.

ج) تأثیر تحولات اجتماعی بر کارایی مقررات نفقه: تحولات اجتماعی معاصر نیز یکی از عواملی است که بر کارایی مقررات نفقه تأثیر گذاشته است. افزایش مشارکت اقتصادی زنان، تغییر الگوهای اشتغال و تحول در نگرش‌های فرهنگی نسبت به نقش‌های جنسیتی موجب شده است که ساختار سنتی مسئولیت‌های اقتصادی در خانواده تا حدی تغییر کند. در چنین شرایطی، برخی پژوهشگران معتقدند که قوانین سنتی نفقه ممکن است در برخی موارد با واقعیت‌های جدید زندگی خانوادگی سازگار نباشد (20). برای مثال، در خانواده‌هایی که هر دو زوج در تأمین هزینه‌های زندگی مشارکت دارند، ممکن است پرسش‌هایی درباره نحوه تقسیم مسئولیت‌های مالی مطرح شود. از سوی دیگر، برخی دیدگاه‌ها تأکید می‌کنند که حتی در شرایطی که زنان در فعالیت‌های اقتصادی مشارکت دارند، همچنان ممکن است در معرض آسیب‌پذیری اقتصادی قرار گیرند و به حمایت‌های قانونی نیاز داشته باشند. بنابراین، چالش اصلی در این حوزه یافتن راهکاری است که بتواند هم‌زمان با تحولات اجتماعی هماهنگ باشد و، در عین حال، کارکرد حمایتی نهاد نفقه را حفظ کند. بررسی چالش‌های حقوقی و اجرایی نفقه نشان می‌دهد که کارایی این نهاد حقوقی تا حد زیادی به نحوه اجرای مقررات و سازوکارهای حمایتی موجود در نظام حقوقی بستگی دارد. اگرچه بسیاری از قوانین خانواده به‌طور نظری حمایت کافی از حق نفقه را پیش‌بینی کرده‌اند، اما در عمل مشکلاتی مانند دشواری تعیین میزان نفقه، طولانی بودن فرایندهای قضایی و ضعف سازوکارهای اجرایی می‌تواند مانع تحقق کامل این حق شود. از سوی دیگر، تحولات اجتماعی و اقتصادی معاصر موجب شده است که برخی مفاهیم سنتی در حقوق خانواده نیازمند بازنگری باشند. به نظر می‌رسد که اصلاح مقررات نفقه باید با رویکردی چندبعدی انجام شود؛ به گونه‌ای که علاوه بر حفظ مبانی حقوقی و فقهی این نهاد، به نیازهای اجتماعی جدید نیز توجه شود.

۵. ارزیابی کارآمدی نهاد نفقه در حمایت اقتصادی از خانواده در پرتو تحولات اجتماعی در ایران، لبنان و مصر

نهاد نفقه در نظام‌های حقوقی مبتنی بر فقه اسلامی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای حمایت اقتصادی از زنان و حفظ ثبات مالی خانواده شناخته می‌شود. با این حال، میزان کارآمدی این نهاد در عمل تنها به وجود مقررات قانونی وابسته نیست، بلکه به نحوه اجرای آن، سازگاری آن با تحولات اجتماعی و ظرفیت نهادهای قضایی برای اجرای مؤثر این مقررات نیز بستگی دارد. در ایران، لبنان و مصر، اگرچه مبانی فقهی مشترکی در زمینه الزام شوهر به تأمین هزینه‌های زندگی همسر وجود دارد، اما تفاوت در ساختارهای حقوقی و اجتماعی موجب شده است که میزان کارآمدی این نهاد در هر یک از این کشورها متفاوت باشد. به‌طور کلی، نهاد نفقه زمانی می‌تواند نقش مؤثری در حمایت اقتصادی از خانواده ایفا کند که هم از

پشتوانه حقوقی کافی برخوردار باشد و هم سازوکارهای اجرایی لازم برای تحقق آن فراهم شود. در غیر این صورت، حتی پیشرفته‌ترین مقررات قانونی نیز ممکن است در عمل نتوانند امنیت اقتصادی مورد نظر قانون‌گذار را تأمین کنند (2).

در ایران، وجود مقررات صریح در قانون مدنی و پیش‌بینی ضمانت اجراهای کیفری برای ترک انفاق از جمله عواملی است که به تقویت کارآمدی این نهاد کمک کرده است. امکان طرح دعوی مطالبه نفقه در دادگاه خانواده و همچنین جرم‌انگاری ترک انفاق باعث شده است که شوهران در بسیاری از موارد ملزم به انجام تعهد مالی خود شوند. با این حال، برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که مشکلات اجرایی، مانند طولانی بودن روند رسیدگی قضایی یا دشواری اجرای احکام مالی، می‌تواند از کارایی عملی این مقررات بکاهد (26، 30). از سوی دیگر، تحولات اجتماعی، مانند افزایش مشارکت اقتصادی زنان، موجب شده است که مفهوم سستی نفقه در برخی موارد نیازمند تفسیرهای جدید حقوقی باشد تا بتواند با شرایط واقعی زندگی خانوادگی هماهنگ شود.

در لبنان و مصر نیز نهاد نفقه نقش مهمی در حمایت اقتصادی از زنان در چارچوب خانواده ایفا می‌کند، اما نحوه اجرای آن تحت تأثیر ساختارهای نهادی متفاوتی قرار دارد. در لبنان، وجود دادگاه‌های مذهبی و تنوع مقررات احوال شخصیه موجب شده است که اجرای مقررات نفقه تا حدی وابسته به نظام‌های حقوقی مختلف باشد. این موضوع در برخی موارد انعطاف‌پذیری بیشتری در تعیین میزان نفقه ایجاد می‌کند، اما ممکن است باعث تفاوت در نحوه اجرای مقررات میان گروه‌های مختلف اجتماعی شود. در مصر نیز اصلاحات قانونی انجام شده در حوزه احوال شخصیه با هدف تسهیل دسترسی زنان به حقوق مالی خود صورت گرفته است، اما همچنان برخی چالش‌های اجرایی در وصول نفقه وجود دارد (10). برای درک دقیق‌تر تفاوت‌ها و شباهت‌های نظام‌های حقوقی ایران، لبنان و مصر در زمینه کارآمدی نهاد نفقه، می‌توان برخی شاخص‌های مهم را به صورت مقایسه‌ای بررسی کرد. جدول زیر تلاش می‌کند با تمرکز بر معیارهایی مانند مبنای فقهی، ساختار حقوقی، ضمانت اجرا و میزان انطباق با تحولات اجتماعی، تصویری کلی از میزان کارآمدی این نهاد در هر یک از این کشورها ارائه دهد.

جدول ۴. مقایسه شاخص‌های کارآمدی نهاد نفقه در ایران، لبنان و مصر

شاخص ارزیابی	ایران	لبنان	مصر
مبنای فقهی	فقه امامیه	فقه اسلامی متنوع در طوایف	فقه حنفی
ساختار حقوقی	قانون مدنی و دادگاه خانواده	دادگاه‌های مذهبی طایفه‌ای	قوانین احوال شخصیه
ضمانت اجرای قانونی	دعوی حقوقی و جرم ترک انفاق	احکام دادگاه شرعی	احکام دادگاه و سازوکارهای اجرایی
میزان انعطاف در تعیین نفقه	متوسط	نسبتاً بالا	متوسط
میزان سازگاری با تحولات اجتماعی	در حال تحول	متغیر	در حال اصلاح

بررسی شاخص‌های ارائه شده در جدول نشان می‌دهد که تفاوت‌های نهادی میان سه کشور مورد مطالعه تأثیر قابل توجهی بر میزان کارآمدی نهاد نفقه داشته است. در ایران، وجود مقررات مدون در قانون مدنی و نیز پیش‌بینی ضمانت اجرای کیفری برای ترک انفاق باعث شده است که این نهاد از پشتوانه حقوقی نسبتاً قوی برخوردار باشد. این ویژگی می‌تواند در بسیاری از موارد به اجرای مؤثر تعهدات مالی در چارچوب خانواده کمک کند. با این حال، همان‌گونه که برخی پژوهش‌ها اشاره کرده‌اند، وجود مقررات قانونی قوی لزوماً به معنای اجرای سریع و مؤثر آن‌ها نیست و مشکلات اجرایی، مانند طولانی بودن فرایند رسیدگی یا دشواری وصول مطالبات مالی، می‌تواند کارایی این نهاد را در عمل کاهش دهد (2). در لبنان، ساختار چندگانه نظام حقوق خانواده باعث شده است که دادگاه‌های مذهبی نقش مهمی در تعیین و اجرای نفقه ایفا کنند. این ساختار در برخی موارد انعطاف‌پذیری بیشتری در تعیین میزان نفقه ایجاد می‌کند؛ زیرا دادگاه‌ها می‌توانند با توجه به شرایط خاص هر خانواده تصمیم‌گیری

کنند. با این حال، همین تنوع نهادی ممکن است موجب تفاوت در نحوه اجرای مقررات میان طوایف مختلف شود و نوعی عدم یکنواختی در اجرای قوانین ایجاد کند. در مصر نیز اصلاحات قانونی در حوزه احوال شخصیه نشان‌دهنده تلاش قانون‌گذار برای افزایش کارایی نهاد نفقه است، اما همچنان چالش‌هایی در زمینه اجرای احکام مالی وجود دارد. از منظر تحولات اجتماعی نیز می‌توان مشاهده کرد که هر یک از این سه نظام حقوقی در حال تجربه فرایندهایی برای تطبیق مقررات سنتی با واقعیت‌های جدید زندگی خانوادگی هستند. در بسیاری از جوامع معاصر، نقش‌های اقتصادی زنان در خانواده تغییر کرده و مشارکت آنان در بازار کار افزایش یافته است. این تحولات می‌تواند بر نحوه تفسیر و اجرای مقررات نفقه تأثیر بگذارد. برای مثال، در برخی موارد دادگاه‌ها ممکن است هنگام تعیین میزان نفقه به درآمد یا توان اقتصادی زن نیز توجه کنند، هرچند اصل مسئولیت شوهر همچنان به قوت خود باقی است (23). در این میان، میزان انعطاف‌پذیری نظام حقوقی در پاسخ به این تحولات می‌تواند نقش مهمی در افزایش کارایی نهاد نفقه داشته باشد. در لبنان، به دلیل نقش فعال دادگاه‌های مذهبی، امکان تطبیق تصمیمات قضایی با شرایط اجتماعی تا حدی بیشتر است. در مصر نیز اصلاحات قانونی در سال‌های اخیر با هدف تسهیل دسترسی زنان به حقوق مالی خود انجام شده است. در ایران نیز بحث‌های حقوقی و فقهی درباره نحوه تفسیر مقررات نفقه در شرایط جدید اجتماعی در حال گسترش است. در مجموع، می‌توان گفت که کارآمدی نهاد نفقه در هر یک از این کشورها تا حد زیادی به میزان توانایی نظام حقوقی در ایجاد تعادل میان اصول سنتی و نیازهای جدید اجتماعی وابسته است. برای ارائه تصویری جامع از نتایج بررسی تطبیقی این پژوهش، در جدول زیر مهم‌ترین ابعاد نهاد نفقه در سه نظام حقوقی ایران، لبنان و مصر از منظر مبانی فقهی، ساختار حقوقی، چالش‌های اجرایی و میزان کارآمدی آن در حمایت اقتصادی از خانواده مقایسه شده است.

جدول ۵. جمع‌بندی تطبیقی نهاد نفقه در ایران، لبنان و مصر

شاخص	ایران	لبنان	مصر	راهکارهای پیشنهادی
مبانی فقهی	فقه امامیه	فقه اسلامی متنوع	فقه حنفی	تقویت تفسیرهای نوین فقهی متناسب با تحولات اجتماعی
ساختار حقوقی	قانون مدنی و دادگاه خانواده	نظام طایفه‌ای و دادگاه‌های مذهبی	قوانین احوال شخصیه	هماهنگ‌سازی مقررات و افزایش شفافیت قانونی
چالش‌های اجرایی	طولانی بودن روند رسیدگی و اجرای احکام	تفاوت در اجرای مقررات میان طوایف	مشکلات اجرایی وصول نفقه	ایجاد سازوکارهای سریع‌تر اجرای احکام
میزان کارآمدی	نسبتاً بالا با چالش‌های اجرایی	متغیر	متوسط رو به بهبود	تقویت ضمانت اجرا و حمایت‌های اقتصادی

بررسی تطبیقی نهاد نفقه در نظام‌های حقوقی ایران، لبنان و مصر نشان می‌دهد که این نهاد همچنان یکی از مهم‌ترین ابزارهای حقوقی برای تأمین امنیت اقتصادی خانواده در جوامع مبتنی بر حقوق اسلامی محسوب می‌شود. اگرچه مبانی فقهی مشترکی در این کشورها وجود دارد که مسئولیت اصلی تأمین هزینه‌های زندگی را بر عهده شوهر قرار می‌دهد، اما تفاوت در ساختارهای حقوقی و شرایط اجتماعی باعث شده است که نحوه اجرای این مقررات در هر یک از این کشورها متفاوت باشد. در ایران، وجود قوانین مدون و ضمانت‌اجراهای کیفری برای ترک انفاق نشان‌دهنده رویکردی است که تلاش دارد با استفاده از ابزارهای حقوقی قوی از حقوق اقتصادی زنان حمایت کند. در لبنان، تنوع نظام‌های مذهبی موجب شده است که اجرای مقررات نفقه تا حدی انعطاف‌پذیر باشد، اما این موضوع می‌تواند به تفاوت در نحوه اجرای قوانین نیز منجر شود. در مصر نیز اصلاحات قانونی در حوزه احوال شخصیه نشان‌دهنده تلاش برای افزایش کارایی این نهاد در شرایط اجتماعی جدید است. در نهایت، می‌توان نتیجه گرفت که آینده کارآمدی نهاد نفقه در این کشورها تا حد زیادی به توانایی نظام‌های حقوقی در تطبیق مقررات سنتی با تحولات اجتماعی و اقتصادی

بستگی دارد. تقویت سازوکارهای اجرایی، شفاف‌سازی معیارهای تعیین نفقه و استفاده از رویکردهای تفسیری نوین در فقه و حقوق می‌تواند به افزایش کارایی این نهاد و، در نتیجه، تقویت امنیت اقتصادی خانواده کمک کند.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

بررسی تطبیقی نهاد نفقه در نظام‌های حقوقی ایران، لبنان و مصر نشان می‌دهد که این نهاد حقوقی از دیرباز یکی از مهم‌ترین سازوکارهای حمایت اقتصادی از خانواده در نظام‌های حقوقی مبتنی بر فقه اسلامی بوده است. در این نظام‌ها، نفقه به عنوان تعهد مالی شوهر نسبت به همسر، نقش مهمی در تأمین نیازهای اساسی زندگی و ایجاد نوعی ثبات اقتصادی در ساختار خانواده ایفا می‌کند. با این حال، تحولات اجتماعی و فرهنگی در دهه‌های اخیر، از جمله افزایش مشارکت اقتصادی زنان، تغییر الگوهای اشتغال، رشد شهرنشینی و افزایش هزینه‌های زندگی، موجب شده است که کارکرد سنتی این نهاد با چالش‌ها و پرسش‌های جدیدی مواجه شود. از یک سو، قوانین مربوط به نفقه همچنان مبتنی بر مبانی فقهی سنتی هستند که مسئولیت اصلی تأمین هزینه‌های زندگی را بر عهده شوهر قرار می‌دهند؛ از سوی دیگر، واقعیت‌های اجتماعی جدید نشان می‌دهد که ساختار اقتصادی بسیاری از خانواده‌ها به سمت مشارکت مالی دوطرفه در حال حرکت است. در چنین شرایطی، تحلیل تطبیقی مقررات نفقه در سه کشور مورد مطالعه نشان داد که اگرچه مبانی فقهی این نهاد در آن‌ها مشابه است، اما تفاوت در ساختارهای حقوقی، سازوکارهای اجرایی و میزان تطبیق قوانین با تحولات اجتماعی، موجب شده است که کارآمدی نهاد نفقه در تأمین امنیت اقتصادی خانواده در هر یک از این کشورها متفاوت باشد. در نتیجه، مطالعه تطبیقی این نظام‌ها می‌تواند به شناسایی نقاط قوت و ضعف مقررات موجود و ارائه راهکارهای اصلاحی برای افزایش کارایی این نهاد حقوقی کمک کند.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که نهاد نفقه همچنان یکی از مهم‌ترین ابزارهای حقوقی برای تضمین حداقل امنیت اقتصادی در خانواده محسوب می‌شود، اما کارآمدی آن به میزان هماهنگی میان مقررات قانونی، سازوکارهای اجرایی و تحولات اجتماعی بستگی دارد. در ایران، مقررات نفقه در قانون مدنی و همچنین پیش‌بینی ضمانت اجرای کیفری برای ترک انفاق نشان‌دهنده توجه قانون‌گذار به حمایت از حقوق اقتصادی زنان است. این امر، در مقایسه با برخی نظام‌های حقوقی منطقه، می‌تواند به تقویت ضمانت اجرای این حق کمک کند. با این حال، بررسی‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که چالش‌هایی مانند طولانی بودن فرایندهای قضایی، دشواری اثبات میزان درآمد واقعی شوهر و مشکلات اجرایی در وصول نفقه می‌تواند از کارایی عملی این مقررات بکاهد. در لبنان، وجود نظام طایفه‌ای و تعدد دادگاه‌های مذهبی موجب شده است که اجرای مقررات نفقه تا حدی انعطاف‌پذیر باشد، اما این ساختار چندگانه گاه به تفاوت در نحوه اجرای قوانین میان طوایف مختلف منجر می‌شود و نوعی ناهمگونی حقوقی ایجاد می‌کند. در مصر نیز اصلاحات قانونی در حوزه احوال شخصیه نشان‌دهنده تلاش برای تسهیل دسترسی زنان به حقوق مالی خود است، اما همچنان چالش‌هایی در زمینه اجرای مؤثر احکام نفقه وجود دارد. بر این اساس، پاسخ به پرسش اصلی این پژوهش، مبنی بر اینکه نهاد نفقه تا چه اندازه می‌تواند در شرایط تحولات اجتماعی و فرهنگی معاصر به تضمین امنیت اقتصادی خانواده کمک کند، نشان می‌دهد که این نهاد همچنان ظرفیت بالایی برای ایفای چنین نقشی دارد، اما تحقق کامل این هدف مستلزم اصلاح و به‌روزرسانی برخی سازوکارهای حقوقی و اجرایی است. به عبارت دیگر، نفقه زمانی می‌تواند به‌طور مؤثر امنیت اقتصادی خانواده را تضمین کند که مقررات آن، علاوه بر حفظ مبانی فقهی، با شرایط اقتصادی و اجتماعی جدید نیز هماهنگ شود.

در جمع‌بندی نهایی می‌توان گفت که نهاد نفقه، به عنوان یکی از ارکان مهم حقوق خانواده در نظام‌های حقوقی ایران، لبنان و مصر، همچنان کارکرد حمایتی قابل توجهی در تأمین امنیت اقتصادی خانواده دارد، اما میزان موفقیت آن در عمل به عوامل متعددی، از جمله کارآمدی نظام قضایی،

شفافیت مقررات قانونی و میزان انطباق قوانین با تحولات اجتماعی، وابسته است. تحولات اجتماعی معاصر نشان می‌دهد که روابط اقتصادی در خانواده‌ها به تدریج در حال تغییر است و نقش‌های اقتصادی زنان نسبت به گذشته گسترده‌تر شده است. در چنین شرایطی، حفظ کارکرد حمایتی نهاد نفقه مستلزم آن است که این نهاد به گونه‌ای تفسیر و اجرا شود که هم اصول فقهی و حقوقی آن حفظ گردد و هم بتواند پاسخ‌گوی نیازهای جدید اجتماعی باشد. از این رو، اصلاح و تقویت سازوکارهای حقوقی مربوط به نفقه می‌تواند نقش مهمی در افزایش کارآمدی این نهاد در حمایت اقتصادی از خانواده ایفا کند. در همین راستا، می‌توان چند پیشنهاد کاربردی حقوقی ارائه کرد. نخست، لازم است معیارهای روشن‌تر و دقیق‌تری برای تعیین میزان نفقه در قوانین یا رویه‌های قضایی پیش‌بینی شود تا دادگاه‌ها بتوانند با توجه به شاخص‌های اقتصادی واقعی، مانند سطح هزینه‌های زندگی، تورم و وضعیت اقتصادی خانواده، تصمیم‌گیری کنند؛ چنین اقدامی می‌تواند از اختلافات گسترده در تعیین میزان نفقه جلوگیری کند. دوم، تقویت سازوکارهای اجرایی برای وصول نفقه از طریق ایجاد فرایندهای سریع‌تر قضایی، استفاده از ابزارهای نوین مالی و حتی پیش‌بینی نهادهای حمایتی، مانند صندوق‌های حمایت مالی از خانواده، می‌تواند نقش مهمی در تضمین عملی این حق ایفا کند. سوم، لازم است در تفسیر مقررات نفقه، تحولات اجتماعی و افزایش مشارکت اقتصادی زنان نیز مورد توجه قرار گیرد تا بتوان تعادلی میان مسئولیت‌های اقتصادی زوجین و کارکرد حمایتی این نهاد ایجاد کرد. اجرای چنین اصلاحاتی می‌تواند موجب افزایش کارایی نهاد نفقه و، در نهایت، تقویت امنیت اقتصادی خانواده در نظام‌های حقوقی مورد بررسی شود.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. Bahmani Azam H, Hoveyda M, Kheradmandi S. A Functionalist Analysis of the Institution of Maintenance in Iranian Family Law. *Comparative Research in Jurisprudence, Law, and Politics*. 2024;6(3).
2. Hacker JS, Huber GA, Nichols A, Rehm P, Schlesinger M, Valletta R, et al. The Economic Security Index: A New Measure for Research and Policy Analysis. *Review of Income and Wealth*. 2014;60(S1).
3. Starnes CL. Alimony Theory. *Family Law Quarterly*. 2011;45(3).
4. Eekelaar J. *Family Law and Personal Life*. Oxford: Oxford University Press; 2017.
5. Taghipour Darzi Naghibi MH, Abhari H, Hosseini-Moghadam SH. Procedure of Family Claims with Emphasis on the Family Protection Law Approved in 2012. *Family Jurisprudence and Law*. 2020;25(73).
6. Jamshidi Z. Analysis of Judicial Practice in Determining the Amount of Maintenance and Its Enforcement Challenges. *Legal Studies*. 2024(46).
7. Ranjbarzadeh F, Naseripour H, editors. *A Comparative Study of Women's Maintenance Rights in Iranian and Lebanese Law*. Sixth International Conference and Seventh National Conference on Law and Political Science; 2024.

8. Sorkhabi M, Shamsoddini SR. A Comparative Study of Maintenance of Relatives in Iranian and Egyptian Law. *Arshian Fars*. 2022;1(4).
9. Kahler M. Economic Security in an Era of Globalization: Definition and Provision. *The Pacific Review*. 2004;17(4).
10. Jeandidier B, Lim H. Is There Justification for Alimony Payments? A Survey of the Empirical Literature. *HAL Open Science*; 2015.
11. Osanloo A. *The Politics of Women's Rights in Iran*. Leiden: Brill; 2009.
12. Kamranlou A, Tayebi S. The Conditions for the Payment of Alimony and the Legal and Criminal Guarantees for Non-Payment of Alimony in France and Turkey. *Fares Law Research*. 2025.
13. Ahmadi M. Maintenance in the Hanafi School. *Jurisprudential and Philosophical Studies*. 2011;1(7).
14. Hosseinzadeh J, Hosseini VS. A New Analysis of Economic Protection of the Wife in the Family Protection Law of 2012. *Legal Research*. 2019;22(88).
15. Benaoual A. The Alimony and the Legislative Texts Regulating It: A Comparative Study. *Journal of Human Rights and Public Freedoms*. 2024;9(2).
16. Amini MA. Economic Security from the Perspective of the Objectives of Sharia. *Comparative Studies of Jurisprudence and Principles of Islamic Schools*. 2020;3(2).
17. Khoubiyari H. Wife's Maintenance: Debt or Obligation. *Family Jurisprudence and Law*. 2020;25(72).
18. Shirneshan M. A Study of Marital Disobedience of Spouses and Its Effects and Consequences with Emphasis on Verses 34 and 128 of Surah An-Nisa. *Legal Studies*. 2024;10(46).
19. Eskandari P, Zahedi N, Montazemi R. Discourses of Women's Rights in Iran from the Constitutional Revolution to the Islamic Revolution. *Approach to the Islamic Revolution*. 2020;14(52).
20. Davis H, Yang W. Alimony and Economic Security in European Countries. *European Family Law Review*. 2022;25(6).
21. Hawkins E, Elliott T. Alimony and Its Effects on Women's Economic Empowerment. *Women and Development Review*. 2021;15(1).
22. Barakat S. *The Cost of Justice: Exploratory Assessment on Women's Access to Justice in Lebanon, Jordan, Egypt and Yemen*. 2018.
23. Wayne B, Stevens L. Recent Developments in Alimony Laws: Impacts on Women's Financial Security. *Women's Economic Review*. 2022;18(3).
24. Zangiabadi M, Khademipour R, Gholamian M. Economic Consequences of the Crime of Abandoning Wife's Maintenance with Emphasis on the Family Protection Law. *Journal of Applied Research in Jurisprudence and Law*. 2024;5(2).
25. Ahmadi M. The Importance of Examining Maintenance of Relatives. *Humanities and Islamic Sciences in the Third Millennium*. 2024;8(2).
26. Kalbasi F. Wife's Maintenance and Its Place in Meeting Women's Financial Needs. *Comparative Studies of Jurisprudence and Principles of Islamic Schools*. 2023;6(1).
27. Basiri Haris H. *Maintenance of Wife and Children and Its Challenges*. Civilica; 2023.
28. Mousavi Hashemi RS, Asadi Khebad H, Ahangaran MR. A Study of the Transformation and Evolution of the Institution of Maintenance in Imami Jurisprudence and Its Role in Family Health and Stability. *Iranian Political Sociology Monthly*. 2022;5(11).
29. Barnes R, Rodriguez S. Alimony and Women's Rights in International Divorces. *Journal of International Family Law*. 2022;12(5).
30. Shakarbeygi A, Emami O. Conditions Governing the Payment of Wife's Maintenance and Civil and Criminal Enforcement Guarantees for Refusal to Pay Maintenance in the Legal Systems of Iran and Egypt. *Comparative Studies of the Law of Islamic Countries*. 2024;2(2).
31. Stanic GBK, Samardzic SO. Does (Family) Law Protect Family? *Zbornik Radova*. 2021;21(1).